

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTR HAZIRLIĞI MƏRKƏZİ

Əlyazma hüququnda

Məmmədli Yunis Mübariz oğlu

(ASA)

«Dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi»

mövzusunda

MAGİSTR DISSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı İİM 010000

İqtisadiyyat

İxtisasın şifri və adı İİM 010003

Maliyyə-kredit

Elmi rəhbər:

(ASA.,elmi dərəcə və elmi adı)

İ.e.n. dos.QarayevA.İ.

Magistr proqramın rəhbəri:

(ASA.,elmi dərəcə və elmi adı)

2015

BAKI 2014

MAGİSTR DİSSERTASIYASININ İŞ PLANI

Magistr dissertasiyasının mövzusu: “Dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin təkmiləşdirilməsi”

Giriş	3-6
FƏSİL 1. <i>Maliyyə nəzarətinin konseptual əsasları</i>.....	8-29
1.1. Maliyyə nəzarətinin məzmunu, rolu və təşkili prinsipləri	8-13
1.2. Maliyyə nəzarətinin təsnifatı	14-29
FƏSİL 2. <i>Respublikada muasir iqtisadi şəraitdə dövlət maliyyə nəzarəti və onun təşkili xüsusiyyətləri</i>	30-60
2.1. Azərbaycan Respublikasında büdcə nəzarəti.....	30-36
2.2. Respublikada vergi nəzarətinin təşkili xüsusiyyətləri	37-51
2.3. Dövlət maliyyə nəzarəti sistemində Hesablama Palatasının rolu və əhəmiyyəti.....	52-60
FƏSİL 3. <i>Dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyinin artırılması</i>	61-73
3.1. Azərbaycanda dövlət maliyyə nəzarətinin problemləri və onların aradan qaldırılması məsələləri.....	61-65
3.2. Bazar münasibətləri şəraitində dövlət maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	66-74
Nəticə.....	75-80
İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı.....	81-82
Rezume	
Summary	

Magistrant:

Məmmədli Yunis Mübariz oğlu

Elmi rəhbər:

dos. Qarayev A.İ.

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. İqtisadi nəzarət sisteminin mühüm həlqələrindən biri maliyyə nəzarətidir. Maliyyə nəzarəti - xüsusi forma və üsul tətbiq etməklə təsərrüfat və idarəetmə obyektlərinin maliyyə fəaliyyətinin və onunla bağlı əməliyyatların yoxlanılması məcmusundan ibarətdir.

Maliyyə nəzarəti- bütün iqtisadi subyektlər: dövlət, müəssisə və təşkilatların maliyyə fəaliyyəti üzərində qanunverici və icraedici hakimiyyət orqanlarının nəzarətidir.

Maliyyə nəzarəti maliyyənin nəzarət funksiyasının təzahür və ya reallaşdırılma forması kimi çıxış edir. Bu reallaşdırma maliyyə nəzarətinin məqsədlərini, mahiyyətini müəyyən edir.

Maliyyə nəzarəti iqtisadiyyatda milli məhsulun natural və dəyər göstəriciləri tarazlığındakı pozuntuları, makro və mikro iqtisadi tənzimləmə proseslərində bu və ya digər uyğunsuzluqları aşkara çıxarmaq üçün bir alət kimi istifadə olunur.

Maliyyə nəzarətinin əsas məqsədi dövlətin maliyyə siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi, xalq təsərrüfatının bütün sahələrində və həlqələrində maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması və səmərəli istifadəsi prosesinin yerinə yetirilməsini təmin etməkdən ibarətdir.

İqtisadi nəzarətin xüsusi sahəsi kimi maliyyə nəzarəti öz obyekt və subyektlərinə malikdir. Maliyyə nəzarətinin obyektə maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması və istifadəsi zamanı meydana çıxan pul - bölgü prosesidir. Bu obyektləri başqa formada bu cür qruplaşdırmaq mümkündür:

1. maddi istehsal sahəsindəki maliyyə münasibətləri;
2. qeyri - maddi istehsal sahəsindəki maliyyə münasibətləri;
3. mərkəzləşdirilmiş pul fondlarının yaradılması və istifadəsilə bağlı maliyyə münasibətləri.

Maliyyə nəzarətinin subyektləri dedikdə isə, maliyyə nəzarətini həyata keçirən hüquqi və fiziki şəxslər, o cümlədən dövlət orqanları nəzərdə tutulur.

Dünyanın əksər ölkələrində dövlət nəzarətini Maliyyə Nazirliyi və onun yerli orqanları, vergi qurumları və xəzinə sistemi, mərkəzi banklar və digər təşkilatlar həyata keçirirlər.

Maliyyə nəzarətində yoxlama predmetləri kimi bir sıra maliyyə göstəriciləri - mənfəət, əlavə dəyər vergisi, maya dəyəri, rentabellik, dövriyyə vəsaitləri, müxtəlif məqsədlərə və fondlara ayırmalar və s. çıxış edir.

Maliyyə nəzarəti bütün iqtisadi prosesləri əhatə etdiyi və bir sıra xüsusiyyətlərə malik olduğu üçün onun bu iqtisadi proseslər üzərindəki fəaliyyətini bütöv halda öyrənmək və daha aydın başa düşmək üçün təsnifləşdirmə aparılır.

Maliyyə nəzarəti müxtəlif əlamətlərə görə təsnifləşdirilir və formalar seçilir. Məsələn mülkiyyət formalarına əsasən, həyata keçirilmə vaxtına görə və sairə.

Mülkiyyət formaları və ya həyata keçirildiyi obyektədən asılı olaraq maliyyə nəzarəti aşağıdakı formalarda həyata keçirilir:

- dövlət maliyyə nəzarəti,
- müstəqil və ya şəxsi maliyyə nəzarəti,
- təsərrüfat daxili maliyyə nəzarəti,
- ictimai maliyyə nəzarəti.

Dövlət maliyyə nəzarətinin bilavasitə məqsədi dövlətin fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin etməkdir. Dövlət məhz maliyyə nəzarətinin köməyi ilə planlaşdırılmış bütün vəsaitlərin vaxtında dövlət fondlarına daxil olmasına, habelə dövlət vəsaitlərindən məqsədyönlü istifadəyə nəzarət edir.

Hazırda dövlət maliyyə nəzarəti respublikanın qanunverici və icra orqanları, maliyyə və vergi orqanları, xəzinə sistemi və digər dövlət idarəetmə orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Bu subyektlərdən xəzinə və vergi qurumları çox mühüm rol oynayır.

Dövlət maliyyə nəzarəti həmçinin ayrı-ayrı nazirlik və komitələrin nəzarət – təftiş idarələri, baş mühasibatlığı və maliyyə idarələri vasitəsilə də həyata keçirilir.

Dövlət maliyyə nəzarəti maliyyə fəaliyyətinin sferalarına görə büdcə nəzarətinə, vergi nəzarətinə, valyuta nəzarətinə, kredit nəzarətinə, sığorta nəzarətinə və investisiya nəzarətinə ayrılır.

Büdcə vəsaitlərinin səfərbər edilməsi və istifadə olunması üzərində nəzarət əsasən maliyyə orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Ona görə də maliyyə nəzarətinin bu növü büdcə nəzarəti adlanır. Büdcə nəzarəti iqtisadiyyatın inkişafına və dövlət büdcəsinə daxil olan vəsaitlərin maksimum artırılmasına və optimal maliyyə-büdcə siyasətinin işlənilib hazırlanmasına şərait yaradır.

Büdcə nəzarəti - hüquqi normalarda müəyyən edilmiş ictimai orqanlar tərəfindən həyata keçirilən nəzarət tədbirlər sistemidir. Bu tədbirlər Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən büdcə fəaliyyətinin qanuniliyini və məqsədəuyğunluğunu yoxlamağa istiqamətlənir.

Vergi nəzarəti vergilərin bütün səviyyəli büdcələrə tam və vaxtında yığılması, vergitutma obyektlərinin uçotu, habelə vergi qanunvericiliyinə riayət olunması üzərində nəzarətdən ibarətdir.

Valyuta nəzarəti xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı maliyyə əməliyyatlarını əhatə edir. Valyuta nəzarətinin məqsədi valyuta əməliyyatları aparılarkən valyuta qanunvericiliyinə əməl olunmasını təmin etməkdir.

Azərbaycan Respublikasında valyuta nəzarəti valyuta nəzarəti orqanları və onların agentləri tərəfindən həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasında valyuta nəzarəti orqanları Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsidir.

Valyuta nəzarəti agentləri Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı qarşısında hesabat verən müvəkkil banklardır.

Kredit nəzarəti kommersiya banklarının kredit əməliyyatlarını: müştərilərə kreditin verilməsi, kreditin vaxtında qaytarılması, kreditə görə faizlərin ödənilməsi və s. əhatə edir.

Sığorta nəzarəti – sığortaçının maliyyə vəziyyətinin tədqiq olunmasında və onun sığorta etdirən şəxs qarşısındakı müqavilə öhdəliyini qəbul etməsi üçün ödəniş qabiliyyətinə malik olmasında öz əksini tapır.

Bu baxımdan «Dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi» mövzusunda dissertasiya işi aktualdır və onun seçilməsini əsaslandırır.

Tədqiqat işinin predmeti və obyektı. Tədqiqat işinin predmetini Azərbaycanda dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsinin nəzəri aspektləri, obyektini isə maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması və istifadəsi zamanı meydana çıxan pul-bölgü prosesi təşkil etmişdir.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət maliyyə nəzarətinin zəruriliyinin, məqsəd və vəzifələrinin öyrənilməsi, bu sahə ilə bağlı müxtəlif nəzəri yanaşmaların sistemləşdirilməsi, dövlət maliyyə nəzarəti sistemində mövcud problemlərin araşdırılması və onun effektivliyinin artırılması qarşıya bir məqsəd kimi qoyulmuşdur.

Dissertasiya işinin məqsədinə uyğun olaraq tədqiqatda aşağıdakı vəzifələrin həlli nəzərdə tutulmuşdur:

-müasir iqtisadi şəraitdə nəzərat mexanizminin və onun vacib tərkib hissəsi olan maliyyə nəzarətinin formalaşması prinsipləri, şərtləri və rolunun nəzəri-metodoloji məsələlərinin elmi araşdırılması və bu istiqamətdə təklif və tövsiyələr hazırlamaq;

-müasir şəraitdə dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsini aparmaq və son dövrlərdə baş verən meyllərin analitik təhlilini vermək;

-maliyyə nəzarətinin əsasən də dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin qabaqcıl dünya təcrübəsi və Azərbaycan reallığı əsasında təkmilləşdirilməsi və effektivliyinin artırılması istiqamətində elmi təkliflər və tövsiyələr hazırlamaq.

Tədqiqatın informasiya bazasını – qəbul edilmiş qanunlar, qərarlar və sərəncamlar, normativ-hüquqi aktlar, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Maliyyə, Vergilər Nazirliklərinin, Gömrük Komitəsinin məlumatları, çap edilmiş statistik məcmuələri, bülletenləri və habelə dövrü mətbuatın materialları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi.

Maliyyə nəzarətinin gələcək inkişafı, onun səmərəliliyi xeyli dərəcədə dövlətin qanunvericilik bazasının zamanın tələbinə uyğun təkmilləşdirilməsindən bilavasitə asılıdır. Maliyyə nəzarətini tənzimləyən normativ-hüquqi baza bu

nəzarəti demokratik dövlətə xas olan keyfiyyətə yeni səviyyəyə keçirməyi təmin etməlidir.

Bununla bərabər, maliyyə nəzarəti sistemində aşağıdakı istiqamətlərdə müəyyən digər tədbirlərin görülməsi də məqsədəuyğun olardı:

- maliyyə nəzarətinin normativ-hüquqi bazasının mövcud reallıqlara uyğun təkmilləşdirilməsi,

- maliyyə nəzarəti sahəsində informasiya texnologiyalarının tətbiqinin genişləndirilməsi,

- müxtəlif nəzarət orqanları tərəfindən aparılan yoxlamaların təkrarlanmasının qarşısının alınması,

- yoxlamalarının keyfiyyət göstəricilərinin artırılması və yoxlamaların sayının azaldılması,

- aparılan yoxlamalar zamanı qanunvericiliyin tələblərinə riayət edilməsi və mənfi hallara qarşı ciddi nəzarət mexanizmlərinin tətbiqi və s.

Iqtisadi islahatların yeni mərhələsinə qədəm qoymuş Azərbaycanda dövlət maliyyə nəzarətinin beynəlxalq tələblər səviyyəsində qurulması nəticə etibarilə dövlətin maliyyə siyasətinin müvafəqiyyətlə reallaşdırılmasına, maliyyə vəsaitlərinin vaxtında dövlət fondlarına daxil olmasına, habelə dövlət vəsaitlərindən məqsədyönlü istifadəyə gətirəcək bu işə öz növbəsində sosial və iqtisadi dirçəlişə imkan verəcəkdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın elmi-nəzəri və praktiki nəticələri dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və yenidən qurulması prosesində istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin həcmi və strukturu.

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə - təkliflər və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Giriş hissəsində mövzunun aktuallığı və onun elmi araşdırılmasının vacibliyi əsaslandırılır.

Dissertasiya işinin birinci fəslində maliyyə nəzarətinin mahiyyəti, zəruriliyi, məqsəd və vəzifələri, əsas prinsipləri, təşkilinin forma və metodları kimi məsələləri əhatə edir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslində isə dövlət maliyyə nəzarətinin zəruriliyi, əsas növləri və onu həyata keçirən orqanlardan bəhs edir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslində dövlət maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə geniş yer verilir.

FƏSİL 1. MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN KONSEPTUAL ƏSASLARI.

1.1. Maliyyə nəzarətinin məzmunu, rolu və təşkili prinsipləri

Maliyyə nəzarəti - xüsusi forma və üsul tətbiq etməklə təsərrüfat və idarəetmə obyektlərinin maliyyə fəaliyyətinin və onunla bağlı əməliyyatların yoxlanılması məcmusundan ibarətdir.

Maliyyə nəzarəti – təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətlərində maliyyə və onunla əlaqədar olan məsələlərin işlənməsi, həmçinin onun təşkilinin özünəməxsus metodlarının və formalarının dəyişməsi üzrə əməliyyatların və fəaliyyətlərin məcmusudur.

Maliyyə nəzarəti iqtisadiyyatda milli məhsulun natural və dəyər göstəriciləri tarazlığındakı pozuntuları, makro və mikro iqtisadi tənzimləmə proseslərində bu və ya digər uyğunsuzluqları aşkara çıxarmaq üçün bir alət kimi istifadə olunur.

Maliyyə nəzarətini həyata keçirmək üçün yüksək ixtisaslı mütəxəssislərdən ibarət komplektləşdirilmiş xüsusi nəzarət təşkilatları və ya qrupları yaradılır. Onların hüquq və vəzifələri qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən müəyyən edilir.

Maliyyə nəzarəti iqtisadi nəzarətin xüsusi sahəsi kimi öz obyekt və subyektlərinə malikdir.

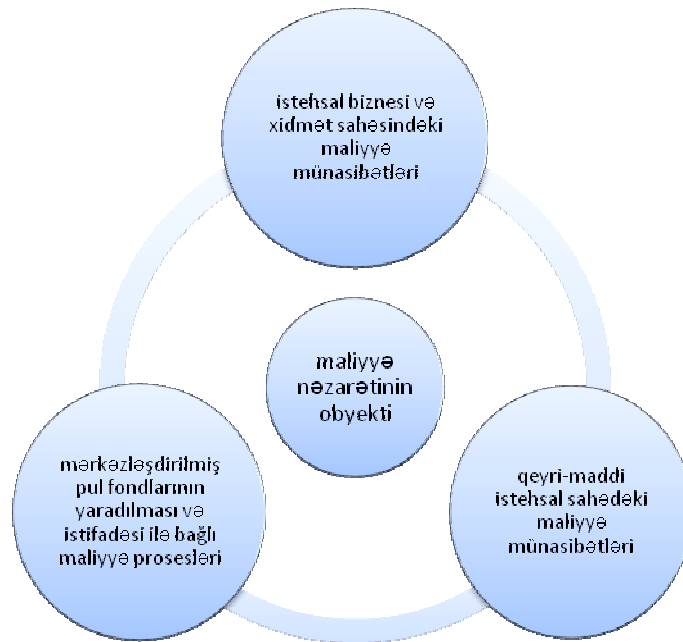
Rus alimi S.V.Stepaşin “Dövlət maliyyə nəzarəti” kitabında maliyyə nəzarətinin obyektini kimi milli gəlirin yaradılması, bölüşdürülməsi və onun səmərəli istifadəsinə dair, bir tərəfdən dövlət, digər tərəfdən hüquqi və fiziki şəxslər arasında yaranan münasibətləri müəyyən edir.

Maliyyə nəzarətinin obyektini maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması və istifadəsi zamanı meydana çıxan pul-bölgü prosesidir. Bu obyektləri başqa formada bu cür qruplaşdırmaq olar:

1. maddi istehsal sahəsindəki maliyyə münasibətləri;
2. qeyri - maddi istehsal sahəsindəki maliyyə münasibətləri;
3. mərkəzləşdirilmiş pul fondlarının yaradılması və istifadəsilə bağlı maliyyə münasibətləri.

Maliyyə nəzarətinin subyektləri dedikdə isə, maliyyə nəzarətinin həyata keçirən hüquqi və fiziki şəxslər o cümlədən dövlət orqanları nəzərdə tutulur.

Dünyanın əksər ölkələrində dövlət nəzarəti Maliyyə Nazirliyi və onun yerli orqanları, vergi qurumları və xəzinə sistemi, mərkəzi banklar və digər təşkilatlar vasitəsilə həyata keçirilir. Bu subyektlərdən xəzinə və vergi qurumları çox mühüm rol oynayır. Dövlət maliyyə nəzarəti həmçinin ayrı-ayrı nazirlik və komitələrin nəzarət-təftiş idarələri, baş mühasibathığı, və maliyyə idarələri vasitəsilə həyata keçirilir.

Dövlət maliyyə nəzarətinin bilavasitə məqsədi dövlətin fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin etməkdir. Dövlət məhz maliyyə nəzarətinin köməyi ilə planlaşdırılmış bütün vəsaitlərin vaxtında dövlət fondlarına daxil olmasına, habelə dövlət vəsaitlərindən məqsədyönlü istifadəyə nəzarət edir.

Bazar münasibətləri şəraitində maliyyə nəzarətinin subyektlərindən biri kimi auditor firma və xidmətlərinin rolu və əhəmiyyəti də artmaqdadır.

Maliyyə nəzarətində yoxlama predmetləri kimi bir sıra maliyyə göstəriciləri - mənfəət, əlavə dəyər vergisi, bütün növ gəlirlər, maya dəyəri, rentabellik, dövriyyə vəsaitləri, müxtəlif məqsədlərə və fondlara ayırmalar və sairə çıxış edir.

Bütün bu göstəricilər sintetik xarakterə malik olduğundan müəssisə və təşkilatların təsərrüfat fəaliyyətinin bütün istehsal sahələrinə hərtərəfli nəzarət etməyə və eyni zamanda maliyyə - kredit mexanizminin qarşılıqlı əlaqəsinə nəzarətin həyata keçirilməsinə şərait yaradır.

Maliyyə nəzarəti sferasına pulun istifadə olunması ilə həyata keçirilən bütün əməliyyatlar daxildir. Bu zamanı ilk növbədə maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması və istifadəsi ilə bağlı olan birbaşa və bilavasitə qarşılıqlı əlaqələr və fəaliyyətin bütün sahələrində pul vəsaitləri fondları üzrə əlaqələr qeyd olunmalıdır.

Konkret olaraq maliyyə nəzarətinə aşağıdakı istiqamətlər daxil oluna bilər:

- İqtisadi qanunların tələblərinə nəzarət olunması;
- Məcmu ictimai məhsulun dəyərinin və Milli gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsü,
- Büdcənin tətib olunması və icra edilməsi (büdcə nəzarəti),
- Əmək, maddi və maliyyə ehtiyatlarının səmərəli istifadəsi və təşkilatların, büdcə idarələrinin maliyyə vəziyyəti,
- Eləcə də vergi və bank nəzarəti, maliyyə bazarına nəzarət və başqa istiqamətlər.

Maliyyə nəzarəti maliyyə intizamının yerinə yetirilməsi məsələsində müəssisələrin, təşkilatların, idarələrin, həmçinin dövlət və maliyyə-bank strukturunun məsuliyyəti ilə sıx bağlıdır. Bu məsuliyyət maliyyə intizamını pozanlara qarşı həm inzibati, həm də iqtisadi tədbirlərlə ifadə olunur. İqtisadi təsir tədbirləri konkret olaraq maliyyə qadağaları vasitəsilə həyata keçirilir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə intizamının tez-tez pozulmasına və deməli maliyyə qadağalarına daha çox zərurət olmasına baxmayaraq maliyyə nəzarəti belə halların qarşısını daha tez almağa və qadağaları az tətbiq etməyə yönəldilməlidir. Çünki, maliyyə qadağanları istehsalın səmərəliliyini azaldır.

Maliyyə nəzarətinin əsas məqsədi dövlətin maliyyə siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi, xalq təsərrüfatının bütün sahələrində və həlqələrində maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması və səmərəli istifadəsi prosesinin yerinə yetirilməsini təmin etməkdən ibarətdir.

Maliyyə nəzarətinin qarşısında duran vəzifələri isə aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

- maliyyə resurslarına olan tələb ilə pul fondlarının və gəlirlərinin məbləği əsasında tarazlığı təmin etmək;

- dövlət büdcəsi qarşısında, maliyyə öhdəliklərinin bütövlükdə və vaxtında təmin edilməsi;
- istehsaldaxili maliyyə resurslarını üzə çıxarmaq, xərclərin azaldılması imkanlarını müəyyən etmək;
- müəssisələrdə, büdcə idarə və təşkilatlarında material qiymətlilərindən və pul resurslarından səmərəli istifadə olunmasına, həmçinin uçot və hesabatların düzgün aparılmasına kömək etmək;
- müəssisələrin xarici iqtisadi fəaliyyətində, o cümlədən valyuta və sair əməliyyatlar üzrə yüksək faydalılığa nail olmağa köməklik etmək,
- qüvvədə olan qanunvericilik və normativ aktlara riayət olunması, o cümlədən təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq müəssisələrin vergiyə cəlb olunması sahəsində nəzarəti həyata keçirmək.

Maliyyə nəzarətinin təşkili zamanı bir sıra prinsiplərin də nəzərə alınması vacibdir ki, bu prinsiplərə də aşağıdakılar aiddir:

1. Maliyyə nəzarətinin tam aşkarlıq şəraitində həyata keçirilməsi.

Bu prinsip bazar iqtisadiyyatı şəraitində gözlənilməsi vacib olan əsas prinsiplərdəndir. Belə ki, bazar münasibətləri müəssisələrə tam müstəqillik verdiyi və dövlət tərəfindən nəzarətin həyata keçirilməsi xeyli çətinləşdiyi üçün müəssisələrdə maliyyə nəzarətinin tam aşkarlıq şəraitində keçirilməsi müəssisələrin fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsinə kömək edir. Bu zaman bəzi şərtlərin qorunması, daha doğrusu müəssisələrin kommersiya sirlərinin qorunması çox vacibdir.

2. Gələcəkdə baş verə biləcək hadisələrin qarşısının alınması üçün tədbirlərinin nəzərə alınması.

İqtisadi müstəqillik şəraitində müəssisələr hər an gözlənilməz hadisələrlə qarşılaşa bilərlər. Ona görə də, maliyyə nəzarəti həyata keçirilərkən müəssisələrin bu kimi hadisələrdən müdafiə tədbirləri hökmən nəzərə alınmalıdır. Bu tədbirlər müxtəlif formalarda həyata keçirilə bilər. Onu da qeyd edək ki, bu tədbirlərin hamısı müəssisələrin strateji planlarında nəzərə alınır və bütün fəaliyyət boyu istifadə olunur.

3. Effektivlik prinsipi və nəzarətin həyata keçirilmə xərclərinin qənaəti.

Qeyd olunan prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, nəzarət orqanları tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər sistemi qarşıya qoyulan məsələlərin tədqiqində mükəmməl nəticələrə nail olunmasına imkan versin.

4. Professional səriştəlik prinsipi.

Professional səriştəlik – nəzarət prinsipidir. Onun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, yoxlayan şəxs yoxlamayı keyfiyyətli təmin etmək üçün lazımı bilik və səriştəyə malik olmalıdır. Nəzarəti həyata keçirən subyekt yoxlama keçirmək üçün hazırlıqlı, professional səriştəli mütəxəssisləri cəlb edir və onların işlərinin keyfiyyətini izləyir.

5. Məxfilik prinsipi.

Məxfilik – nəzarət prinsipi kimi aşağıdakı amillərdən ibarətdir. Nəzarət orqanı və nəzarətçilər yoxlama zamanı alınmış və ya tərtib edilmiş sənədlərin qorunmasını təmin etməlidirlər və bu sənədləri və ya onların sürətlərini (bütövlüklə ya hissə-hissə) üçüncü şəxslərə verməyə və ya onun məzmunu haqqında şifahi məlumat vermək (bəzi istisna hallarını qanunvericilik tərəfindən nəzərə alaraq) hüquqlarına malik deyillər.

6. Professional davranış prinsipi

Professional davranış – maliyyə nəzarəti prinsipidir və onun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, nəzarəti həyata keçirən şəxs (yoxlayıcı) professional fəaliyyəti ilə uyğunlaşmayan, onu hörmətdən salan və etibarına, imicinə zərər vuran hərəkətlərdən qaçmalıdır.

7. Təftişin hərtərəfliliyi prinsipi.

Qeyd etdiyimiz kimi, maliyyə nəzarəti müəssisələrin, təşkilatların, hökumətin iqtisadi-təsərrüfat fəaliyyətinin izlənməsi formasında həyata keçirilir. Təftiş zamanı əsasən fəaliyyətin nəticələri yoxlanılır və təhlil edilir. Buna görə də təftiş maliyyə nəzarəti obyektinin fəaliyyətinin bütün tərəflərinin və bütün nəticələrinin ciddi qaydada yoxlanılmasını təmin edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrin fəaliyyəti genişləndiyi üçün təftişin hərtərəfli qaydada həyata keçirilməsi çox vacibdir.

8. Nəzarətin demokratik əsaslarla həyata keçirilməsi. Maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsində demokratik prinsiplərin qorunması dedikdə, nəzarətin tam

qanunvericilik əsasında reallaşdırılması başa düşülür. Bazar iqtisadiyyatı sistemində bu prinsip müəssisələrin fəaliyyəti və müxtəlifliyi üçün çox vacib bir prinsipdir. Belə ki, bu sistem daxilində müəssisələrin fəaliyyətini tənzimləyən və bəzi hallarda məhdudlaşdıran məhz iqtisadi qanunlardır.

Göstərilən prinsiplərdən başqa maliyyə nəzarətinin təşkilində və aparılmasında bir sıra digər törəmə prinsiplər də gözlənilməlidir.

1.2. Maliyyə nəzarətinin təsnifatı.

Maliyyə nəzarəti bütün iqtisadi prosesləri əhatə edir və bir sıra xüsusiyyətlərə malik olur. Ona görə də maliyyə nəzarətinin bu iqtisadi proseslər üzərindəki fəaliyyətini bütöv halda öyrənmək çox çətindir və maliyyə nəzarətini daha aydın başa düşmək üçün təsnifləşdirmə aparılır.

Maliyyə nəzarəti müxtəlif əlamətlərə görə təsnifləşdirilir və formalar seçilir. Bu təsnifləşdirməni aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar:

- mülkiyyət formalarına görə,
- həyata keçirilmə zamanına görə.

Mülkiyyət formasına və ya həyata keçirildiyi obyektədən asılı olaraq maliyyə nəzarətinin aşağıdakı formaları vardır:

- dövlət maliyyə nəzarəti;
- ictimai maliyyə nəzarəti;
- təsərrüfatdaxili maliyyə nəzarəti;
- müstəqil və ya auditor maliyyə nəzarəti.

Ümumdövlət maliyyə nəzarəti maliyyə nəzarətinin əsas forması olmaqla əsas etibarilə dövlət hakimiyyət orqanları və idarələri tərəfindən həyata keçirilir. O nəzarət edilməli obyektlərə idarəçilik tabeçiliyindən asılı olmayaraq yönəldilir.

V.M.Rodionovanın fikrincə, dövlət maliyyə nəzarəti - maliyyə hüquq normalarına əsaslanan dövlətin pul fondlarının əmələ gəlməsi, bölüşdürülmə və istifadə edilməsini əhatə edən tədbirlər sistemi olub, dövlət mülkiyyətinin qorunmasını, dövlət vəsaitlərinin effektiv və qənaətcil istifadə edilməsini, dövlətin maliyyə intizamının pozulma hallarını aşkar etməyə köməklik göstərən dövlət nəzarətinin bir formasıdır¹.

A.N.Kozırinin fikrincə isə, dövlət maliyyə nəzarəti- maliyyə əməliyyatlarının qanuniliyini və gerçəkliyini, maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi effektivliyinin obyektiv qiymətləndirilməsi və onun artırılması üçün ehtiyatlar aşkar etmək, büdcəyə gəlir daxil olmasının artırılmasını və dövlət

mülkiyyətinin qorunması məqsədi ilə qanunla müəyyən səlahiyyətlər verilmiş dövlət orqanlarının spesifik təşkilati forma və metodlarının istifadə edilməsidir².

S.P.Openişev və V.A.Jukov hesab edirlər ki, dövlət maliyyə nəzarətinin məqsədi dövlətin büdcə və qeyri büdcə maliyyə vəsaitlərinin və dövlət əmlakının qanuni və effektiv istifadə edilməsini təmin etməkdir³.

Əsas dövlət maliyyə nəzarətinə aşağıdakıları aid edirlər:

* büdcənin və büdcədənənar fondların büdcələrinin mədaxil və məxaric maddələrinin vaxtında icra edilməsinin yoxlanması, dövlət vəsaitlərinin xərclənməsinin və dövlət əmlakının istifadəsinin effektivliyinin və məqsədəuyğunluğunun müəyyən edilməsi;

* dövlət büdcəsinin və yerli büdcələrin mədaxil və məxaric maddələrinin əsaslandırılmasının qiymətləndirilməsi;

* dövlət büdcəsinin və yerli büdcələrin mədaxil və məxaric maddələrindən yayınmaların müəyyən edilməsi və onların aradan götürülməsinə və həmçinin büdcə prosesinin bütövlükdə təkmilləşdirilməsinə yönəldilən təkliflərin hazırlanması;

* büdcə vəsaitlərinin və büdcədənənar fondların vəsaitlərinin səlahiyyətli banklarda və digər maliyyə-kredit müəssisələrində, qanuni və vaxtında hərəkət etməsinə nəzarət edilməsi;

* dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin formalaşmasını təmin edən dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinə daxil olan vergi, rüsum və başqa ödəmələrin daxil olmasına nəzarət edilməsi;

* nazirlik və müəssisələrin büdcə və qeyri büdcə vəsaitlərindən effektiv istifadəsinin qiymətləndirilməsi;

* mühasibat hesabının və hesabatçılığının düzgün aparılmasına nəzarət edilməsi;

* büdcə və vergi intizamının yaxşılaşdırılması və s.

Beləliklə, dövlət maliyyə nəzarəti konstitusiya və müvafiq qanunvericilik aktları əsasında aparılmaqla bilavasitə dövlətin maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi, ölkədə maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi, dövlət büdcəsinin və

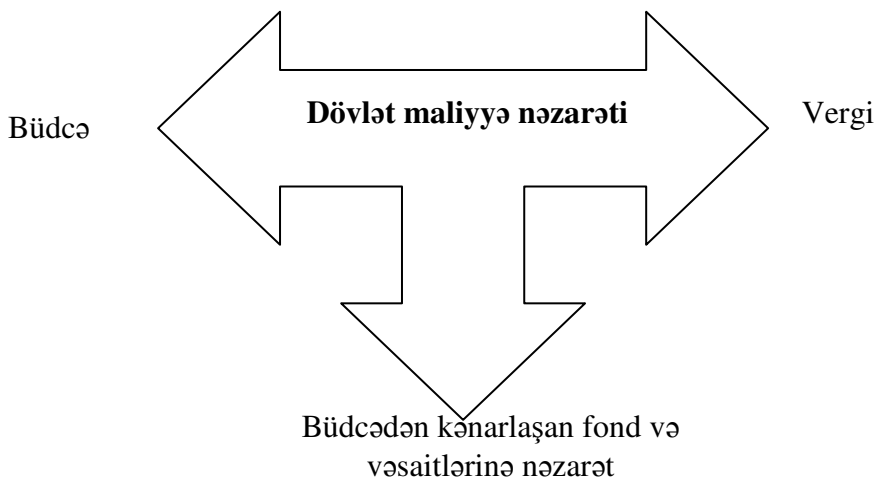
² Maliyyə hüququ/ O.N.Qorbunovanın red.il. su., 1998

³ [http://www.budgtrf.ru/Publications/Schpalata/1999/bulletin/ Word/ 1999-14-11.doc](http://www.budgtrf.ru/Publications/Schpalata/1999/bulletin/Word/1999-14-11.doc) 2-3

büdcədən kənar fondların vəsaitlərinin yaradılması və istifadə olunması üzərində nəzarətdən ibarətdir.

İdarə maliyyə nəzarəti, nazirliyin şöbələri, şirkətlər, yerli hakimiyyət orqanları idarələri və s. tərəfindən aparılır. Onun obyektləri müəssisə və idarələrin istehsal və maliyyə fəaliyyəti hesab olunur.

İctimai maliyyə nəzarəti ayrı-ayrı fiziki şəxs qrupları tərəfindən könüllülük və bitərəflilik prinsipləri əsasında həyata keçirilir. İctimai maliyyə nəzarətinin obyektinə nəzarəti həyata keçirən mütəxəssislərin qarşısına qoyulmuş konkret tapşırıqlardan asılı olaraq müxtəlif ola bilər.

Təsərrüfatdaxili maliyyə nəzarəti müəssisə, idarə və təşkilatlarda mövcud olan maliyyə xidmətləri vasitəsilə həyata keçirilir. Bu nəzarət formasının obyektinə müəssisə və təşkilatların özünün maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti və eləcə də onun struktur bölmələri (şöbələr, sezlər, filiallar, sahələr) hesab olunur.

Müstəqil və ya auditor maliyyə nəzarəti ən mühüm və bazar iqtisadiyyatı şəraitində ən çox istifadə edilən maliyyə nəzarəti forması olub, əsasən ixtisaslaşdırılmış auditor firma və xidmətləri tərəfindən həyata keçirilir.

İqtisadi fəaliyyətə qoşulan təsərrüfat subyektləri hazırda çox geniş münasibətlər qurur və əlaqələrini genişləndirirlər. Belə əlaqələr həm daxili, həm də beynəlxalq səviyyədə ola bilər. Bu zaman müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsinin əsaslandırılması və obyektivliyinə tələb xeyli yüksəlir. Bunlar bazar iqtisadiyyatı şəraitində ən mühüm vəzifələrdəndir və həmin vəzifələr

bazar münasibətləri sistemində auditorlar və ya auditor xidmətləri tərəfindən həyata keçirilir.

Audit xidmətləri – təsərrüfat subyektlərində müqavilə əsasında maliyyə təsərrüfat sahəsində yoxlama, ekspertiza, təhlil aparılması və yazılı rəy verilməsi, mühasibat uçotu qurulması, hesabat göstəricilərinin dürüstlüyünün təsdiq edilməsi və auditorların peşə fəaliyyətinə uyğun olaraq maliyyə-təsərrüfat münasibətləri sahəsində digər xidmətlərin göstərilməsini əhatə edir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda auditor fəaliyyəti «Auditor xidməti haqqında» qanunla tənzimlənir. Bu qanun Azərbaycan Respublikasında auditor xidmətinin təşkilini, onun həyata keçirilməsinin hüquqi əsaslarını, auditorların funksiyalarını, hüquqlarını və vəzifələrini müəyyən edir, mülkiyyətçinin əmlak hüquqlarını müdafiə edən müstəqil maliyyə nəzarəti sisteminin yaradılmasını nəzərdə tutur.

Auditorlar Palatasının məlumatlarına əsasən 2010-cu il tarixə respublikada 44 sərbəst auditor və 50 auditor təşkilatı (48 yerli, 2 xarici auditor təşkilatının filialı) fəaliyyət göstərmişdir. Qeyd olunan dövrdə təsərrüfat subyektləri ilə 48.052.611,5 manat məbləğində 4572 müqavilə bağlanmışdır. Həmin müqavilələrin 12.979.984,7 manat məbləğində 630-u ilin əvvəlinə qalıq kimi, 35.072.626,8 manat məbləğində 3942-si isə hesabat dövründə bağlanmışdır ki, bunun da xüsusi çəkisi xarici auditor təşkilatlarının filial və nümayəndəlikləri üzrə sayına görə 5,1% və məbləğinə görə 64,8%, yerli auditor təşkilatları üzrə sayına görə 46,5% və məbləğinə görə 19,6%, sərbəst auditorlar üzrə sayına görə 41,3% və məbləğinə görə 3,5% təşkil etmişdir.

Dövlət maliyyə nəzarəti maliyyə fəaliyyətinin sferalarına görə büdcə nəzarətinə, vergi nəzarətinə, valyuta nəzarətinə, kredit nəzarətinə, sığorta nəzarətinə və investisiya nəzarətinə ayrılır.

Büdcə vəsaitlərinin səfərbər edilməsi və istifadə olunması üzərində nəzarət əsasən maliyyə orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Ona görə də maliyyə nəzarətinin bu növü büdcə nəzarəti adlanır. Büdcə nəzarəti iqtisadiyyatın inkişafına və dövlət büdcəsinə daxil olan vəsaitlərin maksimum artırılmasına və optimal maliyyə-büdcə siyasətinin işlənilməsinə şərait yaradır.

Büdcə nəzarəti - hüquqi normalarla müəyyən edilmiş ictimai orqanlar tərəfindən həyata keçirilən nəzarət tədbirlər sistemidir. Bu tədbirlər Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən büdcə fəaliyyətinin qanuniliyini və məqsədəuyğunluğunu yoxlamağa istiqamətlənir.

Büdcə nəzarətinin subyektləri.

1. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti
2. Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası
3. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi
4. Baş sərəncamçı və büdcə vəsaitlərinin sərəncamçıları
5. İcra hakimiyyəti və orqanlarının nəzarət-təftiş xidmətləri
6. Azərbaycan Respublikasının nümayəndə subyektlərinin (qanunvericilik) hakimiyyəti.

Vergi nəzarəti vergilərin bütün səviyyəli büdcələrə tam və vaxtında yığılması, vergitutma obyektlərinin uçotu, habelə vergi qanunvericiliyinə riayət olunması üzərində nəzarətdən ibarətdir.

Valyuta nəzarəti xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı maliyyə əməliyyatlarını əhatə edir. Valyuta nəzarətinin məqsədi valyuta əməliyyatları aparılarkən valyuta qanunvericiliyinə əməl olunmasını təmin etməkdir.

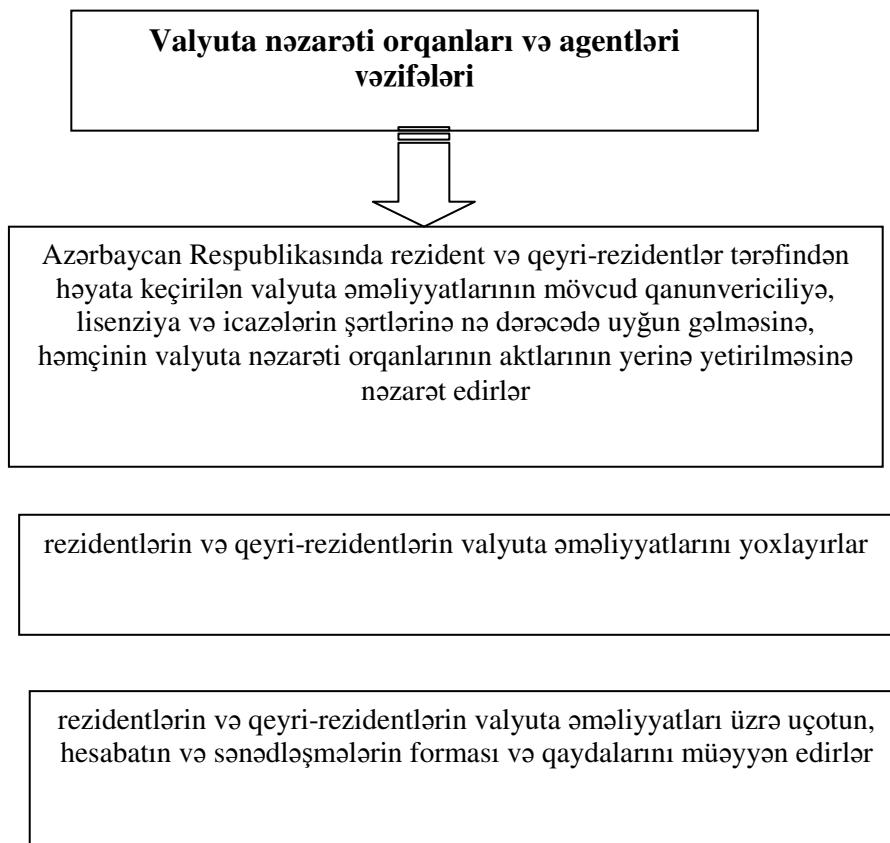
Valyuta nəzarətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- a) aparılan valyuta əməliyyatlarının qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğunluğunu və bunun üçün lisenziya və icazələrin olmasını müəyyən etmək;
- b) dövlət qarşısında xarici valyuta üzrə və Azərbaycan Respublikasının valyuta bazarında valyutanın satışı üzrə öhdəliklərin rezidentlər tərəfindən yerinə yetirilməsi vəziyyətini yoxlamaq;
- v) xarici valyuta ilə ödənişlərin əsaslandırılmış olduğunu yoxlamaq;
- q) valyuta əməliyyatları, o cümlədən qeyri-rezidentlərin milli valyuta ilə əməliyyatları üzrə uçot və hesabatın tamlığı və obyektivliyini müəyyən etmək.

Azərbaycan Respublikasında valyuta nəzarəti valyuta nəzarəti orqanları və onların agentləri tərəfindən həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasında valyuta nəzarəti orqanları Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsidir.

Valyuta nəzarəti agentləri Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı qarşısında hesabat verən müvəkkil banklardır.

Kredit nəzarəti kommersiya banklarının kredit əməliyyatlarını: müştərilərə kreditin verilməsi, kreditin vaxtında qaytarılması, kreditə görə faizlərin ödənilməsi və s. əhatə edir.

Sığorta nəzarəti – sığortaçının maliyyə vəziyyətinin tədqiq olunmasında və onun sığorta etdirən şəxs qarşısındakı müqavilə öhdəliyini qəbul etməsi üçün ödəniş qabiliyyətinə malik olmasında öz əksini tapır.

Maliyyə nəzarətinin həyata keçirilmə zamanından asılı olaraq isə aşağıdakı formaları vardır:

- İlkin maliyyə nəzarəti;
- Cari maliyyə nəzarəti;
- Sonradan maliyyə nəzarəti.

İlkin maliyyə nəzarəti müəssisələrin, həmçinin dövlətin maliyyə planlaşdırılması fəaliyyətində çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. İlkin maliyyə nəzarəti müəssisələrin maliyyə planlarının, idarə və təşkilatların gəlir və xərc smetalarının, büdcə layihələrinin, müqavilə şərtlərinin və s. sənədlərin tərtib edilməsi və təsdiqi zamanı həyata keçirilir. Belə olan halda İlkin maliyyə nəzarəti maddi, əmək və maliyyə ehtiyatlarının qeyri-səmərəli istifadəsinin qarşısını almağa kömək edir və həmçinin təsərrüfat orqanlarının fəaliyyətinin mənfi nəticələrinin aradan qaldırmağa imkan verir.

Bunlardan başqa, ilkin maliyyə nəzarətinin köməyi ilə maliyyə planlarının, gəlir və xərc layihələrinin tərtib olunması mərhələsində müəssisələrin əlavə ehtiyatları aşkar edilə bilər ki, bu da maliyyə ehtiyatlarının artırılması və maliyyə vəziyyətlərinə görə müəssisələrin məsuliyyətinin gücləndirilməsi üçün xüsusilə vacibdir.

Maliyyə nəzarətinin bu forması qanunların və digər normativ sənədlərin pozulmasını qabaqcadan aydınlaşdırmağa kömək edir.

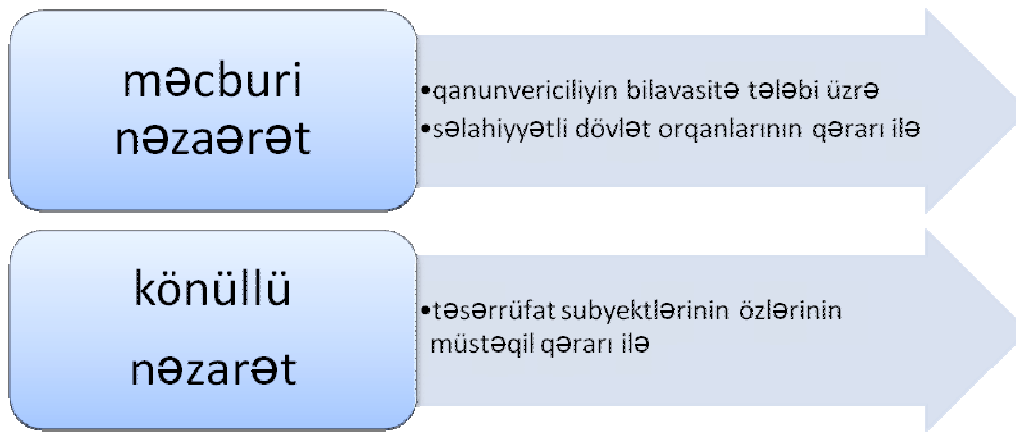
Cari maliyyə nəzarəti təsərrüfat-maliyyə əməliyyatlarının həyata keçirilməsi gedişində maliyyə planlarının icrası zamanı yerinə yetirilir. Bu zaman əmtəə dəyərlilərinin və pul vəsaitlərinin xərclənməsinin normalarını nəzarətdə saxlamaq mümkün olur.

Maliyyə nəzarətinin bu forması büdcə ilə hesablaşmaların tam, vaxtında və bütünlüklə həyata keçirilməsi üçün müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinin ardıcıl surətdə faktiki materiallar əsasında təhlil edilməsini nəzərdə tutur. Cari maliyyə nəzarətinin təsərrüfatdaxili yığım ehtiyatlarının artmasının araşdırılmasında əhəmiyyəti böyükdür. Maliyyə nəzarəti maliyyə intizamının pozulmasının qarşısının alınması məqsədilə müəssisə, idarə və təşkilatların maliyyə planlarının icrası prosesində, mühasibat əməliyyatlarını apardıqda sənədlərin yoxlanılması, maliyyə orqanları tərəfindən kredit alınan zaman daimi olaraq maliyyə işçiləri tərəfindən həyata keçirilir.

Sonrakı maliyyə nəzarəti hesabat dövrünün və maliyyə ilinin bütövlükdə başa çatmasından sonra həyata keçirilir. Bu nəzarətdə büdcənin icrası, müəssisə və təşkilatların maliyyə planlarının yerinə yetirilməsi zamanı pul vəsaitlərinin səmərəli xərclənməsi yoxlanılır. Sonradan maliyyə nəzarəti ilkin maliyyə nəzarəti ilə

qarşılıqlı əlaqədardır və daha doğrusu ilkin maliyyə nəzarətinə əsaslanır. Belə ki sonradan nəzarət, maliyyə əməliyyatları haqqında verilmiş ilkin nəzarət göstəriciləri əsasında hesablanır.

Ümumiyyətlə maliyyə nəzarətinin daha dəqiq həyata keçirilməsi üçün bütün formalardan istifadə olunması zəruridir.

Maliyyə nəzarətinin bütün forma və növlərini: məcburi nəzarət və könüllü (təşəbbüs əsasında) maliyyə nəzarəti olmaqla qruplaşdırmaq olar.

Prof. N.İ.Ximiçeva hesab edir ki, məcburi maliyyə nəzarəti iki halda həyata keçirilir:

- qanunvericiliyin bilavasitə tələbi ilə;
- səlahiyyətli dövlət orqanlarının qərarı ilə.

Könüllü və ya təşəbbüs əsasında maliyyə nəzarəti isə təsərrüfat subyektlərinin özlərinin müstəqil qərarı ilə həyata keçirilir.

Maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsində və təşkilində bir sıra metod və üsullardan istifadə olunur.

Ümumiyyətlə maliyyə nəzarətinin metodları dedikdə qarşıya qoyulmuş məsələlərin həlli üçün müəyyən ardıcılıqla icra edilən fəaliyyətlərin toplusu başa düşülür.

S.P.Openışev və V.A.Jukova maliyyə nəzarəti metodlarına aşağıdakı tərifləri verirlər: «Maliyyə nəzarəti metodlarını nəzarət obyektlərinin faktiki vəziyyətlərinin tədqiqinə uyğun olaraq, uçot, hesabat, plan (normativ) və digər iqtisadi informasiyalardan istifadə əsasında təsərrüfat və maliyyə əməliyyatlarının və proseslərinin qanuniliyinin, etibarlılığının, məqsədəyönlüliyünün və iqtisadi

cəhətdən səmərəliliyinin kompleks, ayrılmaz surətdə qarşılıqlı öyrənilməsi kimi xülasə etmək olar».

Maliyyə nəzarəti əsasən yoxlama, müayinə, təhlil, təftiş, inventarizasiya, nəzarət məqsədi ilə alqı, müşahidə, ekspertiza, sorğu və s. metod və üsullarla aparılır.

Maliyyə nəzarəti metodlarının əsasən iki qrupunu seçirlər: maliyyə nəzarətinin ümumi elmi metodları və xüsusi metodları.

Ümumi elmi metodlara təhlil, sintez, induksiya, deduksiya, təhlil, ekspertiza və sair metodları aid etmək olar.

Maliyyə nəzarəti metodlarının nisbətən tanınmış təsnifləşdirilməsi isə aşağıdakılardır:

- *sənədli nəzarət metodları;*
- *faktiki nəzarət metodları.*

Sənədli nəzarət metodları sənədlərdən istifadəni nəzərdə tutur və ilkin uçot sənədlərinin, mühasibat qeydlərinin, müqavilələrin və sairənin əsasında aparılır.

Məsələn, yoxlama maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə aid ayrı-ayrı sənədlər, balans hesabatı, məxaric məlumatları və s. əsasında aparılır. Yoxlama zamanı maliyyə intizamının pozulması halları üzə çıxarılsa, bu neqativ halların aradan qaldırılması üçün tədbirlər də nəzərdə tutulur.

Müayinə müəssisə, idarə və təşkilatların ayrıca bir fəaliyyət sahəsini əhatə edir. Yoxlamadan fərqli olaraq bu zaman daha geniş dairəli göstəricilərdən istifadə olunur. Təsərrüfat orqanlarının maliyyə vəziyyəti, onların gələcəkdə inkişaf perspektivləri, istehsalın yenidən qurulması və dəyişdirilməsi kimi məsələlər məhz müayinə zamanı müəyyən olunur.

Sənədli nəzarət metodlarından biri olan təhlil metodu ən düzgün informasiya əldə etməyə imkan verərək illik hesabatların faktiki məlumatları əsasında aparılır. Bu zaman proqnoz və tapşırıqların yerinə yetirilməsi səviyyəsi, maliyyə intizamına və vəsaitlərin xərc normalarına riayət olunması aşkar edilir.

Təftiş maliyyə nəzarətinin əsas metodu olaraq, müəssisə və təşkilatların hesabat dövründəki maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin yoxlanılmasını əhatə edir.

Obyektindən asılı olaraq təftiş sənədli, faktiki, tam (başdan-başa), qismən kimi fərqləndirilir.

İqtisadi ədəbiyyatlarda təftişin bir sıra digər növlərini də ayırd edirlər: kompleks və tematik təftiş. Eyni zamanda onlar planlı və plandankənar da ola bilər.

Sənədli təftiş maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini əks etdirən sənədlərin – hesabatlar, ödəmə sənədləri, order və çeklər, lisenziya və balansların və sairənin yoxlanılması ilə həyata keçirilir.

Faktiki təftiş – həm sənədlərin və həm də maddi sərvətlərin yoxlanılmasıdır. Burada bir şeyə diqqət yetirmək lazımdır ki, adından da görüldüyü kimi bu təftiş faktın təftiş edilməsidir. Belə faktlar isə hər hansı bir məlumat əsasında və ya qanunvericilikdən irəli gələ bilər. Məsələn, əgər hər hansı bir sahədə neqativ hallar haqqında məlumat varsa, göstərilən fakt yoxlanılır. Yaxud da, məsələn, qüvvədə olan vergi qanunvericiliyinə əsasən, hər hansı bir verginin ödənilməsinə yoxlamaq üçün vergi orqanları faktiki təftiş apararaq, həmin verginin köçürülməsinə əmin olurlar. Təcrübədə faktiki təftişə kameral təftiş də deyilir.

Tematik təftiş müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinin müəyyən sahəsinin yoxlanılmasını əhatə edir.

Kompleks təftiş isə müxtəlif profilli mütəxəssislərin iştirakı ilə aparılan təftiştir. Bu maliyyə – təsərrüfat fəaliyyətinin bütün elementlərinin – istehsal və maliyyə elementlərinin qarşılıqlı əlaqəli surətdə yoxlanılmasıdır.

Təftiş prosesində məlumatların əhatə dərəcəsi asılı olaraq yoxlama tam başdan-başa aparılır və bu zaman bütün sənədlər və material qiymətliləri nəzarətdən keçirilir. Əgər sənədlərin bir qismi nəzarətdən keçərsə, yoxlama qismən aparılmış hesab edilir.

Təftişin məqsədlərindən asılı olaraq müxtəlif yoxlama üsullarından istifadə olunur:

- hesabat məlumatlarının tutuşdurulması,
- xəzinədə olan nağd pulun yoxlanılması,
- sənədlər əsasında qarşılıqlı yoxlama,
- əmtəə material qiymətlilərinin inventarlaşdırılması,
- ekspertiza və laboratoriya analizi aparmaq və s.

Keçirilən təftişin yekununda isə akt tərtib olunur və onun əsasında müəssisə və təşkilatların təsərrüfat fəaliyyətlərində üzə çıxarılmış nöqsanların aradan qaldırılması və daxili ehtiyatların səfərbər edilməsi üçün tədbirlər işlənilib hazırlanılır.

Faktiki nəzarət metodları sənədlərlə deyil, bilavasitə mühasibat uçotu obyektləri ilə işə əsaslanır: əsas vəsaitlərlə, xammalla və s. Metodların verilmiş qrupuna inventarlaşma, nəzarət ölçməsi, nəzarət məqsədi ilə alqı, müşahidə və s. aid edilir.

Faktiki nəzarətin ən geniş yayılmış metodu - inventarlaşmadır. Onun köməyiylə nəinki təşkilatın əmlakının qorunmasına nəzarət həyata keçirilir, həmçinin mülkiyyətin mövcudluğu haqqında faktiki məlumatların etibarlılığı təmin edilir.

İnventarlaşma (lat.inventarium - siyahı, qəbz) – hələ altı yüz il bundan əvvəl yaranmış təsərrüfat uçotunun ilk texniki üsuludur. İnventarlaşmanı xatırladan bizə qədər gəlib çatmış qanunvericilik aktlarından ən qədimi – Xammurapi məcələsidir.

İnventarlaşma - obyektin naturada yoxlanılmasıdır. Metodun mahiyyəti baxışın keçirilməsi və təkrar hesablanması yolu ilə obyektin faktiki yoxlanılmasından ibarətdir.

İnventarlaşmanın aparılması qaydasından və məqsədlərindən asılı olaraq, onun bir neçə növləri vardır:

- həcminə görə (bütöv, hissə-hissə);
- mənsubiyyətinə görə (müəssisə daxili, müəssisədən kənar əmlak);
- məqsədinə görə (daxilolma, növbəti, qiymətli əşyaların ötürülməsi zamanı, təsviyə olunmuş);
- ardıcılığına görə (obyektdən qeydiyyatçıya doğru, qeydiyyatçıdan obyektə doğru);
- subyektə görə (ordinar – mülkiyyətçinin təşəbbüsü, eksordinar – xarici orqanların təşəbbüsü: məhkəmə, maliyyə və s.);
- məlumatlardan istifadəyə görə (informativ, sübut edici – birincilər iqtisadi, ikincilər isə hüquqi məsələləri həll edir);

- aqreqlaşdırılma dərəcəsinə görə (differensiallaşdırılmış, integrasiya edilmiş);
- təsvir formasına əsasən (şifahi, yazılı, mexaniki daşıyıcılarda).

Maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsi zamanı inventarlaşmanın aparılması qaydaları ölkəmizdə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 12 iyun 2003-cü il tarixli, 82 №-li «Səyyar vergi yoxlaması zamanı vergi orqanları tərəfindən inventarizasiyanın aparılması qaydaları» haqqında qərarı ilə müəyyən olunur.

Səyyar vergi yoxlaması zamanı vergi ödəyicisinin əmlakının inventarizasiyasının təyin olunması haqqında, həmçinin inventarizasiyanın aparılması müddəti və inventarizasiya komissiyasının tərkibi haqqında qərarı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı, yəni konkret halda yoxlamanı aparan vergi orqanının rəhbəri müəyyən edir.

AR Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq, əmlak dedikdə əmlaka aid edilən vətəndaş hüquqları obyektlərinin növləri başa düşülür. İntentarlaşma aparılacaq əmlakın siyahısına vergi ödəyicisinin olduğu yerdən asılı olmayaraq, onun istənilən əmlakı daxil edilə bilər.

Təşkilatın əmlakının inventarlaşması onun yerləşdiyi yerə və maddi cəhətdən hər bir cavabdeh şəxsə görə həyata keçirilir.

İntentarizasiyanın əsas məqsədləri isə bunlardır:

- vergidən yayınma məqsədilə gizlədilmiş (yayıdırılmış) obyektlərin, əmtəə – material dəyərlilərinin və əmlakın faktiki mövcudluğunun açıqlanması;
- əmlakın faktiki mövcudluğunun mühasibat uçotu məlumatları ilə müqayisəsi;
- öhdəliklərin tam əks etdirilməsinin yoxlanılması;
- sahibkarlıq fəaliyyətində gəlir (mənfəət) götürmək üçün istifadə edilən daşınar və daşınmaz əmlakların, o cümlədən qeyri-maddi aktivlərin və pul vəsaitlərinin vergitutma obyektinə kimi vergi uçotundan yayındırılması hallarının aşkar edilməsi və aradan qaldırılması;

- vergidən yayınma məqsədilə gizlədilmiş (yayındırılmış) əmtəə – material dəyərlilərinin bazar qiymətləri nəzərə alınaraq ödənilməli olan vergi məbləğlərinin müəyyən edilməsi.

Nəzarət ölçmə çox hallarda yerinə yetirilmiş tikinti işləri həcmnin təsdiqlənməsi üçün istifadə edilir. Hal-hazırda nəzarət ölçmələri ya xüsusi yaradılmış yarım bölmələr (təşkilati və iqtisadi cəhətdən nə sifarişçidən, nə podratçıdan, nə də tikinti təşkilatlarının fəaliyyətlərinin nəticələrindən asılı olmayan), ya da sahə idarə orqanları, dövlət, regional və ya yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən həyata keçirilə bilər.

Nəzarət ölçmələrinin əsas məqsədləri aşağıdakıların həcmələrinin və dəyərlərinin yoxlanılmasıdır:

- tikinti tərəfindən tam şəkildə başa çatdırılmış və istehsal üçün buraxılmış məhsulların istimara verilməsinə görə işlərin, növbələrin və buraxılış komplekslərinin;
- tikinti-montaj işlərinin natamam istehsalı üzrə xərclərin;
- montajda olan və sifarişçinin və ya podratçının balansına qoşulan avadanlıq üzrə xərclərin.

Nəzarət ölçmələrinin həyata keçirilməsi zamanı aşağıdakılar təsdiq olunur:

- faktiki olaraq tikilən obyektin onun layihə-smeta sənədləşdirilməsində (LSS) və titullar siyahısında nəzərdə tutulmuş xarakterinə və təyinatına uyğunluğu;
- qəbul etmə aktları üzrə təsdiqlənmiş və yerinə yetirilmiş işlərin bütövlüyü və onların titullar siyahısına uyğunluğu;
- tikinti tərəfindən başa çatdırılmış və təhvil verilmiş obyektin istismar üçün hazırlığı;
- natamam tikinti-montaj işlərinin həcmi;
- layihə və smetada nəzərdə tutulmuş avadanlığın sayının, tipinin və dəyərinin faktiki montaja verilmişlərə uyğunluğu (o cümlədən, vəsaitlərin xərclənməsinin düzgünlüyü və tədarük-anbar məsrəfləri).

Nəzarət ölçmələrinin nəticələrinə görə akt və zəruri hallarda işlərin dəyərinin təkrar hesablanması cədvəli tərtib olunur. İlkin uçot sənədləşməsinin unifikasiya

edilmiş formaları albomunda aktın forması nəzərdə tutulmadığından o, sərbəst, ixtiyari formada tərtib olunur.

Faktiki nəzarət metodlarından biri də nəzarət məqsədilə alqı hesab olunur. Səlahiyyətli dövlət nəzarət orqanları, eləcə də daxili müfəttişlər yoxlama alqıları keçirə bilərlər.

Hal-hazırda dövlət nəzarət orqanlarının yoxlama alqısı keçirmək hüququ mübahisəli məsələdir. Sübut şəklində belə hüququn əhədarları aşağıdakıları göstərir: «yoxlanılan şəxsin yoxlama zamanı yoxlamada iştirak etməyə və onun gedişatı haqqında məlumat almağa hüququ vardır. Əgər yoxlanılan şəxs onun artıq yoxlanıldığını xəbər tutarsa, onda təbii ki, o, öz hüquqlarını vaxtında həyata keçirə bilməyəcək. Axı o, yoxlama tədbirində iştirak etməmiş, öz adi fəaliyyətini icra etmişdir. Yoxlamanın gedişatı haqqında informasiya almaq da mümkün olmayacaqdır.»

Yoxlama alqısının nəticələrinə görə əsasən protokol və ya akt tərtib edilir.

Ekspertiza faktiki nəzarət metodlarından olmaqla, nəzarət tədbirlərinin həyata keçirilməsi dövründə lazım olduqda ayrı-ayrı sahələrdə xüsusi biliklərə malik mütəxəssislərin dəvət edilməsini ifadə edir.

Tez-tez hazır məmulatların, xammalın, göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin ekspertizası aparılır. Yoxlama zamanı təsdiq edilmiş keyfiyyət normalarından və göstəricilərindən yayınmaların açıqlanması halında yoxlama aparana bunun yaranma səbəblərini, gələcəkdə onu yarada biləcək amilləri müəyyən etməyə borcludurlar. Ekspertizanın nəticələrinə görə müfəttiş tərəfindən qoyulmuş məsələləri tam və konkret cavablarla əhatə edən əsaslı qərar tərtib edilməlidir. Ekspertin son nəticələrinin etibarlılığı ona təqdim edilmiş materiallardan asılıdır.

Ekspert tərəfindən tədqiq olunan faktların qiymətləndirilmələri obyektiv olmalıdır. Ekspertizanın keyfiyyətini müəyyənləşdirən əsas şərtlərdən biri məsələlərin ekspertə düzgün xülasə edilməsidir.

Müşahidə nəzarət üsulu kimi kifayət qədər əvvəldən məlumdur. Müşahidə metodu yoxlayıcıya işlərin real vəziyyətini açıqlamaqda kömək edir.

Müşahidə metodu növbəti yoxlamalar zamanı məqsədəuyğundur:

- 1) maddi dəyərlərin saxlanması, qəbulu və göndərilməsi qaydalarına riayət,

2) yoxlama haqqında aktın hazırlanması və məlumatların kontragentlərlə yoxlanılması qaydası;

3) istehsalın və texnoloji proseslərin təşkili və s.

Faktiki nəzarət metodlarından olan sorğu yazılı və şifahi şəkildə keçirilə bilər. Müfəttiş tərəfindən qoyulmuş suallara cavabların alınması nəzarətçi tərəfindən hansısa təzyiq və təhlükə olmadan razılıq əsasında olmalıdır.

Sorğu keçirməzdən əvvəl yoxlanılan şəxsə müfəttişin hüquqlarının və səlahiyyətli şəxslərin öhdəliklərinin hansı qanunvericilik və normativ sənədlərlə tənzimləndiyini izah etmək lazımdır. Sualların siyahısı və qoyuluşu nəzarət tədbirlərinin məqsədləri və məsələləri ilə üst-üstə düşməli, yoxlanılan müəssisənin fəaliyyət çərçivəsini keçməməlidir.

Yoxlanılan təşkilatın əməkdaşının yazılı izahatı nəzarət idarəsinə ünvanlanmalıdır, hansı ki, nəzarət tədbiri məhz onun sərəncamı ilə keçirilir.

Yoxlama aparən şəxs cavabı və izahı alınmalı sualların siyahısını yazılı şəkildə hazırlamağa borcludur. Sənədləşdirmədə həmsöhbətin hansısa səbəblərə görə cavab verməkdən imtina etdiyi suallar da öz əksini tapmalıdır.

Maliyyə nəzarəti metodlarından biri olan baxış metodu yoxlama praktikasında təftiş olunan obyektin vəziyyətinin qiymətləndirilməsi məqsədilə tətbiq edilir. Yoxlayıcı natamam tikinti obyektinin, ayrı-ayrı dəzgahların, anbarın və s.-in vəziyyətini nəzərdən keçirə bilər.

Bu prosedur inventarlaşmadan sənədlə rəsmiləşdirmənin (inventarlaşmanın təyinatı haqqında əmr, komissiyanın yaradılması, siyahının tərtibi və s.) olmaması ilə fərqlənir.

Prosedur müşahidəyə daha yaxındır, lakin ondan fərqli olaraq, burada müfəttişin konkret obyektə baxış keçirmək haqqında qəti bildirilmiş niyyəti olur, halbuki müşahidə zamanı əvvəlcədən bildirmə olmadan daha yaxşı nəticələr əldə edilir.

Tələb-sorğu maliyyə nəzarətinin getdikcə daha çox yayılan üsuluna çevrilir. Belə demək olar ki, bu metod nəzarətin faktiki və sənədlər metodları arasında aralıq vəziyyətini tutur.

Beləliklə, tələb-sorğu özü nəzarət fəaliyyətini təcəssüm etdirir, lakin nəzarət üçün «faydalı» olan yalnız bu nəzarət metodunun son mərhələsi kimi tələb-sorğuya cavabdır. Cavab elə tələb-sorğunun özü kimi yazılı və ya şifahi şəkildə ola bilər, bununla belə bir çox hallarda tələb-sorğular yazılı şəkildə təqdim edilir. Əgər cavab şifahi şəkildə alınmışsa, tələb-sorğunu sənədli nəzarət metoduna aid etmək çətinidir, əgər yazılı şəkildədirsə, onda bu metod mahiyyətcə sənədlidir.

FƏSİL 2. Respublikada muasir iqtisadi şəraitdə dövlət maliyyə nəzarəti və onun təşkili xüsusiyyətləri

2.1. Azərbaycan Respublikasında büdcə nəzarəti

Maliyyə fəaliyyətinin sahələrinə görə maliyyə nəzarəti büdcə, vergi, valyuta, kredit, sığorta və investisiya nəzarətinə ayrılır.

Büdcə nəzarəti – hüquqi normalarda müəyyən edilmiş ictimai orqanlar tərəfindən həyata keçirilən nəzarət tədbirləri sistemidir. Bu tədbirlər Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən büdcə fəaliyyətinin qanuniliyini və məqsədəuyğunluğunu yoxlamağa istiqamətlənir.

Büdcə nəzarətinin subyektləri qismində aşağıdakı orqanlar çıxış edirlər:

- Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti,
- Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi,
- Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası,
- Baş sərəncamçı və büdcə vəsaitlərinin sərəncamçıları və s.

Hazırda aparılan büdcə nəzarəti iqtisadiyyatın inkişafına və dövlət büdcəsinə daxil olan vəsaitlərin maksimum artırılmasına və optimal maliyyə - büdcə siyasətinin işlənilib hazırlanılmasına yönəldilir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına əsasən AR-nın hökuməti dövlət büdcəsinin tərtibi və icrasına nəzarət edir, pul və kredit sahəsində vahid siyasət həyata keçirir. O, nazirlik və komitələrin, idarələrin maliyyə fəaliyyətinə nəzarət edir, onu tənzimləyir, onlara tabe olan maliyyə nəzarətinin xüsusi orqanlarının fəaliyyətini istiqamətləndirir.

İcra orqanları tərəfindən maliyyə nəzarəti sahəsində əsas yeri Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tutur. Maliyyə Nazirliyinin struktur bölmələri bu və ya digər formada maliyyə münasibətlərinə nəzarət edir. Hər şeydən əvvəl Maliyyə Nazirliyi dövlət büdcəsinin tərtibi prosesində maliyyə nəzarətini həyata keçirir, büdcə vəsaitlərinin daxil olması və xərclənməsinə, büdcədən kənar fondların vəsaitinə nəzarət edir, valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsində nəzarətdə də iştirak edir.

Maliyyə Nazirliyi həmçinin Azərbaycan Respublikası hökumətinin qərarı ilə ayrılmış dövlət investisiyalarının istiqamətinə və istifadəsinə nəzarəti də həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi çərçivəsində operativ maliyyə nəzarətini Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti və Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında» 09 fevral 2009-cu il tarixli 48 nömrəli Fərmanı ilə yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti əsasən dövlət büdcəsindən ayrılmış vəsaitlərin təyinatı üzrə səmərəli xərclənməsi üzərində dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanıdır.

Büdcə vəsaitlərinin düzgün və səmərəli istifadəsi məqsədilə Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti dövlət büdcəsinin, o cümlədən məqsədli büdcə fondlarının vəsaitlərinin xərclənməsi, habelə büdcə təşkilatlarının büdcədən kənar əməliyyatlar üzrə vəsaitlərinin əldə edilməsi və xərclənməsi, dövlət zəmanəti ilə alınmış və dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına verilmiş kreditlərin xərclənməsi üzərində dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasında dövlət maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsi işinə metodiki rəhbərlik edilməsi, bu sahədə mövcud olan nöqsanları və neqativ halları doğuran səbəblərin aradan qaldırılması, habelə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər istiqamətlərdə fəaliyyət göstərilməsi də bu xidmətin əsas fəaliyyət istiqamətlərinə aiddir.

Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti həmçinin dövlət büdcəsindən maliyyələşən və dövlət büdcəsindən dotasiya alan təşkilatlarda, Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərdə və beynəlxalq təşkilatlarda fəaliyyət göstərən diplomatik xidmət orqanlarında dövlət maliyyə nəzarətini təmin etmək məqsədilə nəzarəti həyata keçirir, dövlət büdcəsinin rayon və şəhərlər üzrə yerli gəlir və xərclərinin tərtibi və icrası üzrə rayon və şəhər maliyyə idarələrinin (şöbələrinin) işlərini və həmin rayon və şəhərlərin ərazilərində fəaliyyət göstərən

büdcə təşkilatlarının büdcə və büdcədən kənar vəsaitlər üzrə gəlir və xərc smetalarının icralarını və maliyyə intizamına əməl edilməsini yoxlayır. Bundan başqa Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti hüquq-mühafizə orqanlarının tapşırığı ilə yoxlamalar aparır.

Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti maliyyə nəzarətini təftiş və yoxlamalar aparmaq yolu ilə həyata keçirir. Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti dövlət büdcəsi vəsaitlərinin düzgün, səmərəli və təyinatına uyğun xərclənməsini müəyyən etmək üçün respublikada büdcədən maliyyələşən bütün nazirlik, idarə və təşkilatlarda təftiş işinin təşkilinə cavabdehdir.

Büdcə təşkilatlarında təftiş aparılarkən aşağıdakılar yoxlanılmalıdır:

1. Smeta təyinatlarının düzgünlüyü, mühasibat uçotunun düzgün aparılması, hesabatların tərtibi və uçot məlumatları ilə hesabat məlumatlarının uyğunluğu, şəbəkə, ştat və kontingent planlarının yerinə yetirilməsi və xərclərin həmin göstəricilərə uyğunluğu, pul vəsaitləri və mal-material qiymətlilərin qorunub saxlanması və onlardan qənaətlə istifadə olunması, əsaslı təmirə çəkilən xərclərin səmərəliliyi, avadanlıq və inventar alınması, mal-material qiymətlilərin silinməsi normalarına riayət olunması, uşaq ailələrin və işləyən pensiyaçıların sosial müdafiəsi üçün komissiyalar tərəfindən az təminatlı ailələrə təyin edilən müavinətlərin, həmçinin işləyən pensiyaçılara ödənilən pensiyaların düzgünlüyü, əmək haqqı fondunun düzgün xərclənməsi, büdcədən kənar (xüsusi vəsait) fondların yaradılması və onların xərclənməsi, debitor və kreditor borcların vəziyyəti, onların reallığı və yaranma səbəbləri, təhtəl-hesab şəxslərlə hesablaşmalar, pul vəsaitləri və mal-material qiymətlilərin inventarizasiyasının aparılması barədə qüvvədə olan qaydalara riayət olunması, əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsinin vəziyyəti, əvvəlki təftişlə aşkar olunmuş faktların aradan qaldırılması vəziyyəti və bu məqsədlə görülmüş tədbirlər.

2. Büdcə təşkilatlarında büdcə vəsaitinin xərclənməsinin düzgünlüyü yoxlanılarkən təsərrüfat xərclərinə ayrılan vəsaitlər hesabına dövlət və qeyri-dövlət müəssisələrindən nağd qaydada və köçürülmə ilə mal alışı, habelə dərman və sarğı materiallarının, ərzaq məhsulları alınarkən onların qiymətlərinin təsdiq edilmiş qiymətlər səviyyəsinə uyğunluğunun, alışa dair təsdiqedicə sənədlərin olması və

mühasibatlıqda mədaxil edilməsi vəziyyəti araşdırılmalı, xəzinədarlığın bu sahədəki nəzarət funksiyalarının yerinə yetirilib-yetirilməməsi yoxlanılmalıdır.

3. Bütçə təşkilatlarında cari bütçə ili üçün nəzərdə tutulmuş vəsaitlərin təyinatı üzrə xərclənməsini yoxlamaqla bərabər, həmin vəsaitlər hesabına keçmiş illərdən qalmış kreditor borcların ödənilməsi hallarına yol verilməsi müəyyən edilməli, dövlət öhdəçiliyi olmayan və müəyyən edilmiş limitlərdən artıq kreditor borcların yaradılması halları araşdırılmalı və bu barədə aktda qeydlər edilməlidir.

4. Təftiş olunan bütçə idarələrində (təhsil, səhiyyə, mədəniyyət şöbələrində, ərazi nümayəndəliklərində) Respublika Prezidentinin Fərmanları ilə əmək haqlarının, digər yardımların artırılmasının tətbiq edilməsinin düzgünlüyünü yoxlamaq.

Yoxlama gedişində proqramda göstərilən suallarla kifayətlənməməli, bütçə vəsaitlərindən səmərəli istifadə, maliyyələşmənin düzgün icra olunması və xəzinədarlıq sisteminin həyata keçirilməsində müəyyənləşdirilmiş bütün prinsiplərin gözlənilməsinə xüsusi fikir verilməli, habelə lazım gəldikdə ortaya çıxan digər məsələlər də araşdırılmalıdır.

Təftiş üçün müəyyən edilmiş vaxtdan səmərəli istifadə etmək məqsədilə əsas istiqaməti yoxlanılan təşkilatın daha vacib sahələrinə yönəltmək lazımdır.

Aparılan təftişin nəticələri üzrə akt tərtib olunmalıdır. Aktda müəyyən olunmuş nöqsan və çatışmazlıqlar öz əksini tapmalı, onların aradan qaldırılması məqsədilə təkliflər verilməlidir.

Təftişin nəticələri təftiş olunan bütçə təşkilatlarında müzakirə edilməli, yerli bütçənin tərtibi və icrası üzrə aparılmış təftişlərin ümumi nəticələrinin Rayon İcra Hakimiyyəti başçısının Şura iclasında müzakirə olunması üçün qərar layihəsi təqdim edilməlidir.

Təftiş və yoxlamalarda cinayət xarakterli faktlar aşkar edildikdə, bu barədə rəhbərliyə məlumat verilməli, dövlətə dəymiş zərərin bərpa olunması məqsədilə materiallar hüquq-mühafizə orqanlarına göndərilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi yanında Baş Dövlət Xəzinədarlığı «Azərbaycan Respublikasında Dövlət Xəzinədarlığının yaradılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1995-ci il 4 dekabr tarixli 398 sayılı Fərmanına əsasən təşkil edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında» 09 fevral 2009-cu il tarixli 48 nömrəli Fərmanı ilə isə qeyd olunan orqanın əsasında Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi dövlət büdcəsinin kassa icrasını həyata keçirən və həmin maliyyə əməliyyatlarının uçotunu aparan, büdcə xərcləri üzrə dövlətin adından büdcə təşkilatları qarşısında öhdəlikləri qəbul edən, Azərbaycan Respublikasında dövlətə məxsus maliyyə vəsaitlərinin vahid mərkəzdən idarə edilməsi, bu vəsaitlərin daxil olması və məqsədyönlü xərclənməsi sahəsində cari nəzarəti həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanıdır.

Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi öz fəaliyyətində AR Konstitutsiyasını, AR-nın qanunlarını, AR Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, AR-nın tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri, AR Maliyyə Nazirliyinin Əsasnaməsini və digər aktları rəhbər tutur.

Dövlət Xəzinədarlığına - Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyinin mərkəzi aparatı və ona tabe olan xəzinədarlıq strukturları daxildir. Xəzinədarlığa rəhbərliyi Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirinin müavinlərindən biri icra edir.

Maliyyə Nazirliyinin strukturu

Büdcə təşkilatlarının satın aldığı mallara, qəbul etdiyi iş və xidmətlərə görə qabaqcadan dövlət (büdcə) öhdəlikləri götürülməsi və bu öhdəliklər çərçivəsində

satınalmalardan yaranan kreditor borclarının ödənilməsinin həyata keçirilməsi, dövlət büdcəsinin icrasını yerinə yetirməklə büdcə gəlirlərinin büdcəyə daxil olmasını və xərclərinin vahid büdcə təsnifatına uyğun olaraq ünvanlı istifadəsinin təmin edilməsi, dövlət xəzinədarlığının inkişafını, vahid xəzinə hesabının idarə edilməsini və bu hesabdən vəsaitlərin silinməsinə sərəncam verilməsinin təmin edilməsi və sairə agentliyin əsas fəaliyyət istiqamətlərini təşkil edir.

Xəzinədarlıq Agentliyi əsasən aşağıdakılara nəzarət edir:

- Dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üçün ayrılan vəsaitlərdən təyinatı üzrə istifadə olunmasına, habelə büdcədən kənar vəsaitlərin təsdiq edilmiş smetaya uyğun istifadəsinə,
- Rayon, şəhər üzrə maliyyə idarələrinin və şöbələrinin xəzinədarlıq strukturlarında və regional (zona) xəzinədarlıq orqanlarında xəzinə işlərinin müvafiq qaydalara uyğun qurulmasına, büdcə vəsaitlərinin hərəkətinin xəzinə hesablarında düzgün əks etdirilməsinə, mövcud kredit resursu və büdcə limiti həddinin gözlənilməsi prinsipinə əməl edilməsinə, ödəniş üçün əsas olan təsdiqədiçi sənədlərin mövcud qanunvericiliyə uyğunluğuna,
- Xəzinə işlərinin normativ sənədlərin tələblərinə uyğun təşkilinin və aparılmasının icra vəziyyətinə,
- Büdcə təşkilatları tərəfindən alınan mal, iş və xidmətlərin xəzinə hesab kitablarında uçota alınmasına,
- Dövlət maliyyəsinədən istifadə sahəsində şəffaflığı təmin etmək məqsədilə dövlət büdcəsindən maliyyələşən bütün idarə, müəssisə və təşkilatlar üzrə maliyyə əməliyyatlarının müvafiq uçot qaydalarına uyğun aparılmasına,
- Dövlət büdcəsində büdcə kəsirinin örtülməsi üçün nəzərdə tutulmuş maliyyələşmə mənbələrindən istifadəyə,
- Dövlət büdcəsi vəsaitlərinin idarə edilməsinin, o cümlədən mərkəzləşdirilmiş xərclər üzrə nəzərdə tutulmuş resurslardan istifadənin səmərəliliyinin təmin edilməsinə,

- Dövlət büdcəsinə bütün daxilolmalar, büdcədən kənar haqlar (ödənişlər), büdcədən kənar dövlət fondları (Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun gəlirləri, əməliyyat xərcləri və beynəlxalq banklarda və digər maliyyə institutlarında vəsaitlərin yerləşdirilməsi ilə bağlı xərclər istisna olmaqla), məqsədli büdcə fondları, dövlət büdcəsinin kəsirinin bağlanması üçün dövlət təminatı ilə alınmış kreditlər üzrə maliyyə əməliyyatlarına və digər dövlət maliyyə əməliyyatlarına.

Büdcə nəzarətinin subyektlərindən biri olan Hesablama Palatası isə dövlət büdcəsinin icrasına nəzarəti həyata keçirir, hər il dövlət büdcəsinə, dövlət büdcəsinin icrasına dair hesabat və müvafiq qanun layihələrinə rəy verir, qanunla müəyyən edilmiş dövlət büdcəsindən maliyyələşmələrin aparılmasını təhlil edir. O həmçinin dövlət büdcə vəsaitlərinin xəzinə hesabına daxil olmasının və istifadəsinin təsdiq olunmuş göstəricilərə uyğunluğunu müəyyən edir.

2.2. Respublikada vergi nəzarətinin təşkili xüsusiyyətləri

Vergi orqanları vergilərin tam və vaxtında yığılmasını təmin etmək məqsədi ilə vergi nəzarətini həyata keçirirlər. Vergi nəzarəti vergi ödəyicilərinin və vergitutma obyektlərinin uçotuna, habelə vergi qanunvericiliyinə riayət olunmasına vahid nəzarət sistemidir.

Vergi nəzarətini Vergi Məcəlləsində və Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanları həyata keçirirlər. Yerli vergilərin (bələdiyyə vergilərinin) qanunvericiliyə uyğun olaraq hesablanmasına, tam və vaxtında ödənilməsinə nəzarət bələdiyyələrin vergi xidməti orqanları tərəfindən həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasında vergi nəzarətinin forma və üsulları Azərbaycan Respublikasının «Vergi Məcəlləsi» ilə müəyyən edilir.

Vergilərin bütün səviyyəli büdcələrə tam və vaxtında yığılması, vergitutma obyektlərinin uçotu, habelə vergi qanunvericiliyinə riayət olunması üzərində nəzarət Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinə həvalə edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 fevral 2001-ci il tarixli 281 nömrəli sərəncamı ilə yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Azərbaycan Respublikasının dövlət vergilərinin və digər büdcə daxilolmalarının düzgün hesablanmasına, onların vaxtında və tam məbləğdə dövlət büdcəsinə köçürülməsinə, vergi qanunvericiliyinə riayət olunmasına nəzarət etmək;
- Vergi qanunvericiliyi ilə bağlı vergi ödəyicilərinə məlumatların verilməsini, vergilərin hesablanması və ödənilməsi barədə onlara əvəzsiz olaraq izahatların verilməsini təmin etmək;
- Vergi ödəyicilərinin hüquqlarının və qanuni mənafelərinin qorunmasını təmin etmək;
- Vergi sahəsində hüquq pozuntularını doğuran səbəbləri araşdırmaq və belə halların aradan qaldırılması üçün öz səlahiyyətləri çərçivəsində müvafiq tədbirlər həyata keçirmək;

- Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş digər vəzifələri yerinə yetirmək.

Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin strukturu

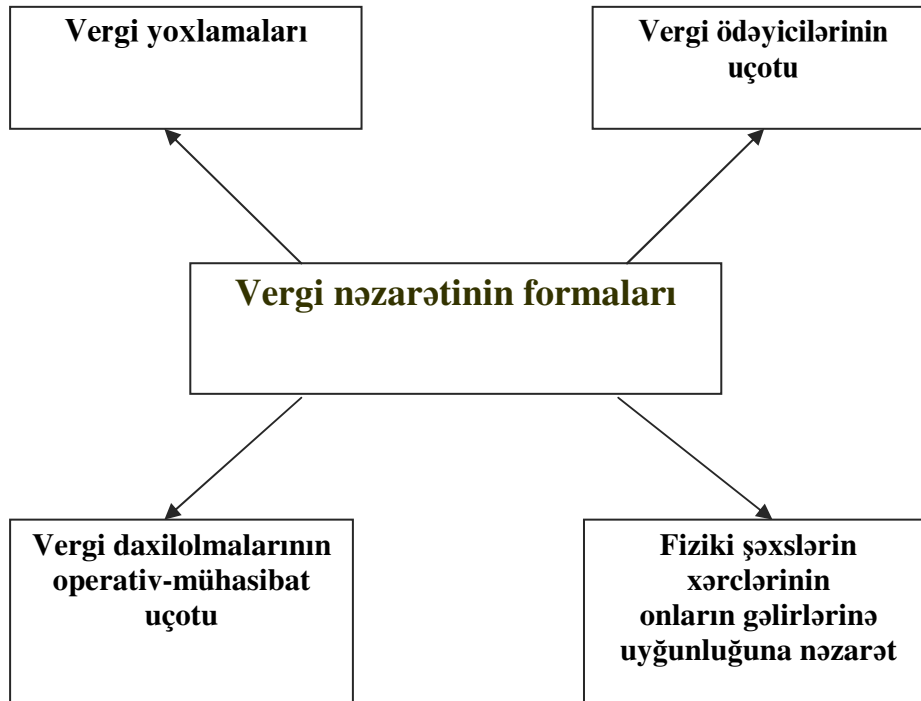

Vergi orqanları vergi nəzarətini vergi ödəyicilərinin və vergitutma obyektlərinin uçotunu aparmaqla, uçot və hesabat məlumatlarını yoxlamaqla, vergi ödəyiciləri və digər şəxslər arasında sorğu aparmaqla, gəlir əldə etmək üçün istifadə olunan binalara baxış keçirməklə və müəyyən edilmiş digər formalarda həyata keçirirlər.

Vergi nəzarətinin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə vergi ödəyicisi olan hüquqi şəxslər – olduqları (dövlət qeydiyyatı haqqında sənədlərdə qeyd olunmuş hüquqi ünvan), vergiyə cəlb olunan gəlirləri Azərbaycan mənbəyindən olan və bu gəlirlərdən ödəmə yerində vergi tutulmayan qeyri-rezidentlər Azərbaycan mənbəyindən gəlirin alındığı yer üzrə, fərdi sahibkarlar və Vergi Məcəlləsinin müddəalarına uyğun olaraq bəyannamə verməli olan rezident fiziki şəxslər yaşadıkları yer üzrə vergi orqanlarında uçota alınirlar.

Kommersiya hüquqi şəxslərinə, habelə xarici kommersiya hüquqi şəxsinin nümayəndəlik və filiallarına qanunvericiliyə müvafiq qaydada dövlət qeydiyyatına

alındığı zaman vergi ödəyicisinin eyniləşdirmə nömrəsi verilir və həmin andan onlar vergi uçotuna alınmış hesab olunurlar. Bu zaman verilən dövlət qeydiyyatı haqqında şəhadətnamə Məcəllənin məqsədləri üçün vergi ödəyicisinin vergi uçotuna alınmasını təsdiq edən şəhadətnamə hesab edilir.

Vergi ödəyicisinin uçotda olduğu vergi orqanının ərazisindən kənarında fəaliyyət göstərən filialı, nümayəndəliyi və ya digər təsərrüfat subyekti (obyekti) olduqda, vergi ödəyicisi vergi ödəyicisi kimi həm özünün olduğu yer üzrə, həm də onun filialının, nümayəndəliyinin və ya digər təsərrüfat subyektinin (obyektinin) olduğu yer üzrə uçota alınır.

Vergi orqanlarında uçota alınmaq üçün vergi ödəyiciləri tərəfindən onların olduğu və ya yaşadığı yer üzrə vergi orqanına ərizə verilir. Vergi orqanına ərizə hüquqi şəxsin dövlət qeydiyyatına alındığı gündən, AR-da filial və nümayəndəlik vasitəsi ilə sahibkarlıq fəaliyyəti həyata keçirildikdə isə — filialın və ya nümayəndəliyin yaradılmasından sonra 30 gün müddətində verilməlidir.

Dövlət qeydiyyatını həyata keçirən orqan göstərilən şəxslərin dövlət qeydiyyatına alınması barəsində onlara qeydiyyat sənədləri ilə birlikdə həmin sənədlərin verilməsi tarixini əks etdirən arayış verməlidir.

Qeyd etdiyimiz kimi vergi orqanında uçota alınmaq üçün vergi ödəyicisi tərəfindən ərizə verilir. Vergi ödəyicisi olan hüquqi şəxslər, onların filial və nümayəndəlikləri uçota alınmaq üçün ərizə ilə birgə vergi orqanına müraciət etdikdə, müəyyən edilmiş qaydada təsdiq edilmiş onların dövlət qeydiyyatına alınması haqqında şəhadətnamənin, *nizamnaməsinin*, rəhbərin təyin olunmasını və hüquqi şəxsin ünvanını təsdiq edən sənədlərin, habelə rəhbərin şəxsiyyətini təsdiq edən sənədin bir nüsxədə surətlərinin *və olduğu yer haqqında məlumatı* vergi orqanına təqdim etməlidirlər

Vergi orqanı vergi ödəyicisinin uçota alınmasını vergi uçotuna alınması haqqında ərizə və digər vergi orqanına sənədlər daxil olduğu gündən sonrakı 2 gün müddətində həyata keçirməli və həmin müddətdə də vergi ödəyicisinə müvafiq şəhadətnamə verməlidir. Şəhadətnamə vergi ödəyicisinin uçotda olmasını təsdiq edən əsas sənəd olmaqla, vergi ödəyicisinə bir dəfə verilir və onda saxlanılır. Şəhadətnamə itirildikdə və ya yararsız hala düşdükdə vergi ödəyicisinin müraciəti əsasında şəhadətnamənin yeni nüsxəsi verilir. Bu zaman verilən nüsxənin üzərində şəhadətnamənin yeni nüsxə olması barədə müvafiq qeyd aparılır.

Uçota alınma, yenidən uçota alınma, uçotdan çıxarılma ödənişsiz həyata keçirilir.

Vergi ödəyicilərində vergi yoxlamaları onların fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin əsas üsuludur. Vergi yoxlamaları vergi ödəyicilərinin ilkin mühasibat və digər sənədləri əsasında vergilərin düzgün və vaxtında hesablanması və büdcəyə ödənilməsini müəyyən etmək üçün həyata keçirilir.

Vergi yoxlamalarının əsas məqsədi vergi ödəyicilərinin vergi hesabatlarının məlumatları ilə vergi orqanlarının aldığı məlumatların tutuşdurulmasıdır.

Vergi yoxlamalarının obyektlərinə aşağıdakıları aid etmək mümkündür: mühasibat kitabları, pul və nədləri, hesabatlar, planlar, smetalar, bəyannamələr, müqavilə və kontraktlar, əmrlər və işgüzar yazışmalar, vergi və digər məcburi ödənişlərin ödənilməsi ilə bağlı olan digər sənədlər.

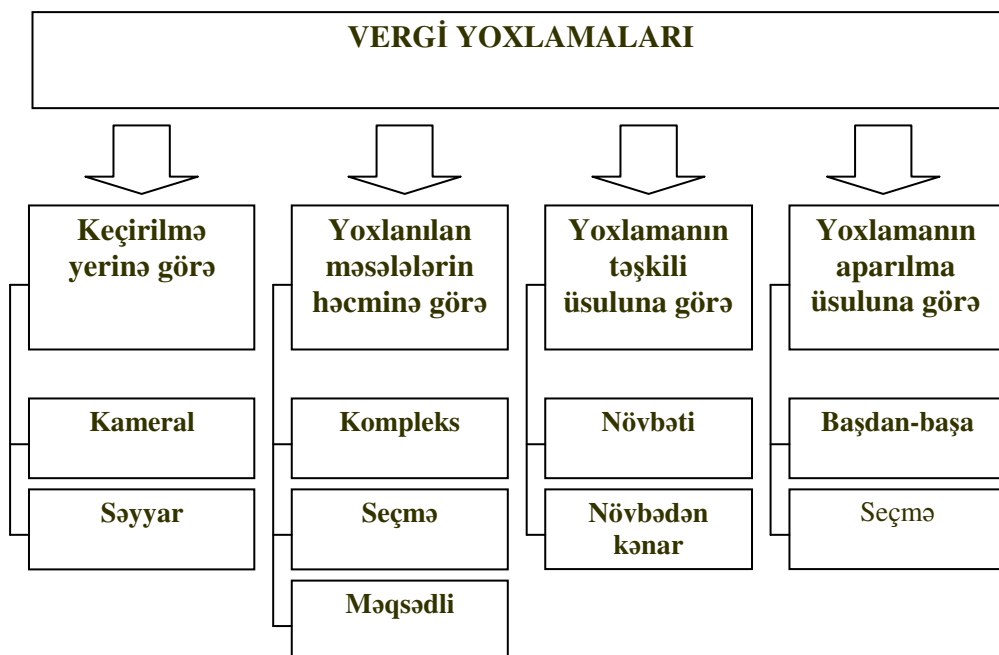
Vergi yoxlamalarının subyektləri isə aşağıdakılardır:

- Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq kommersiya təşkilatları və müəssisələri;
- Yerli və xarici hüquqi şəxslərin iştirakı ilə yaradılmış birgə müəssisələr;
- Qeyri-dövlət və qeyri-kommersiya idarə və təşkilatları;
- Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, xarici vətəndaşlar və vətəndaşlığı olmayan şəxslər.

Vergi yoxlaması zamanı vergi ödəyicisinin digər şəxslərlə bağlı fəaliyyəti haqqında məlumat alınması zərurəti yaranarsa, vergi orqanı həmin şəxslərdən yoxlanılan vergi ödəyicisinin fəaliyyətinə Aid olan sənədləri tələb edə bilər. Bu hərəkət üçün vergi orqanının qərarı olmalıdır. Vergi praktikasında bu qarşılıqlı yoxlama adlanır.

Vergi yoxlamaları zamanı vergi orqanları və onların vəzifəli şəxsləri düzgün qərarların qəbul edilməsi üçün əhəmiyyətli olan bütün halları, o cümlədən vergi ödəyicisi üçün əlverişli olan halları aydınlaşdırmalıdır.

Vergi yoxlamaları aparılma yerinə əsasən, yoxlanılan məsələlərin həcminə, yoxlamaların təşkili üsuluna və aparılma üsuluna görə aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

Kameral yoxlamalar vergi orqanı tərəfindən yerlərə getmədən vergi orqanında olan, vergi ödəyicisi tərəfindən təqdim edilən vergi hesabatları, habelə vergilərin hesablanılmasını və ödənilməsini özündə əks etdirən və vergi ödəyicisinin fəaliyyəti haqqında vergi orqanında olan digər sənədlər əsasında aparılır. Bu zaman hesabat formalarının doldurulmasının, vergilərin hesablanmasının düzgünlüyü və hər hansı bir güzəştdən istifadə etmənin qanuna uyğunluğu yoxlanılır.

Kameral vergi yoxlamasının məqsədi aşağıdakılardan ibarətdir:

- vergi ödəyiciləri tərəfindən vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsinə nəzarət;
- vergi hüquq pozuntularının müəyyənləşdirilməsi və qarşısının alınması;
- aşkar edilmiş pozuntular üzrə qismən və ya tam ödənilməmiş məbləğlərin tutulması;
- yol verilmiş qanun pozuntularına görə müqəssir şəxslərin vergi və inzibati məsuliyyətə cəlb edilməsi;
- səyyar vergi yoxlamalarının keçirilməsi üçün vergi ödəyicilərinin seçilməsinin əsaslandırılması üçün informasiyanın hazırlanması.

Kameral vergi yoxlamaları vergi ödəyiciləri tərəfindən vergilərin hesablanılması və ödənilməsi üçün əsas olan sənədlərin vergi orqanına təqdim edildiyi gündən 30 gün müddətində keçirilir.

Kameral yoxlama aparmaq üçün vergi ödəyicisindən təqdim olunmuş bəyannamə ilə bağlı sənədlərdə olan məlumatlar arasında ziddiyyət və ya səhv aşkar edildikdə vergi orqanı vergi ödəyicisindən əlavə məlumat, sənəd və izahat tələb edə bilər.

Kameral yoxlama zamanı vergi bəyannaməsində vergilərin düzgün hesablanmaması (vergi məbləğinin az və ya artıq göstərilməsi) aşkar edildikdə, vergi ödəyicisinə 5 gün müddətində müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi qaydada vergilərin hesablanmasına dair bildiriş göndərilir. Bildirişdə hesablamanın səbəbləri və vergi ödəyicisinin qanunvericiliyə uyğun olaraq şikayət etmək hüququ göstərilməlidir.

Kameral yoxlama aparmaq üçün zəruri olan vergi bəyannaməsi üzrlü əsas olmadan və müəyyən edilmiş müddətlərdə təqdim edilmədikdə, Vergi Məcəlləsinin 67-ci maddəsinə müvafiq olaraq vergilər hesablanılır.

Kameral vergi yoxlaması zamanı vergi orqanı qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydalara riayət etmədikdə, vergi ödəyicisinin səyyar vergi yoxlaması keçirilən zaman vergi orqanının təklifi əsasında həmin yoxlamanın keçirildiyi vaxta qədər yol verdiyi və kameral yoxlama zamanı müəyyən edilə bilən səhvləri (o cümlədən vergi məbləğinin düzgün hesablanmaması, vergi məbləğinin azaldılması və sair) 30 gün müddətində düzəltmək (aradan qaldırmaq) hüququ vardır və o, həmin müddət bitənədək, yol verdiyi vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə (faizlərin ödənilməsi istisna olmaqla) məsuliyyət daşımır.

Səyyar vergi yoxlaması, adından da göründüyü kimi, vergi orqanlarının vəzifəli şəxsləri tərəfindən bilavasitə vergi ödəyicisinin yerləşdiyi yerdə həyata keçirilir.

Kameral yoxlamadan fərqli olaraq, səyyar vergi yoxlaması vergi orqanının qərarına əsasən həyata keçirilir.

Səyyar vergi yoxlamasının əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- vergilərin tam və vaxtında ödənilməsi, onların düzgün hesablanması məqsədilə yoxlanılan şəxsin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin hərtərəfli tədqiqi;

- tədqiq edilən sənədlərin məzmunundakı uyğunsuzluqların, hesabatların və vergi bəyannamələrinin tərtib edilməsində, mühasibat uçotunun aparılması qaydalarında pozuntu faktlarının aşkar edilməsi;

- müxtəlif növ vergilər üzrə vergitutma bazasının formalaşmasına aşkar edilmiş pozuntuların təsirinin təhlili;

- aşkar edilmiş vergi qanunvericiliyinin pozulması faktları üzrə dəlillərin toplanması və bu pozuntuların sənədlər əsasında öz əksini tapmasının təmin edilməsi;

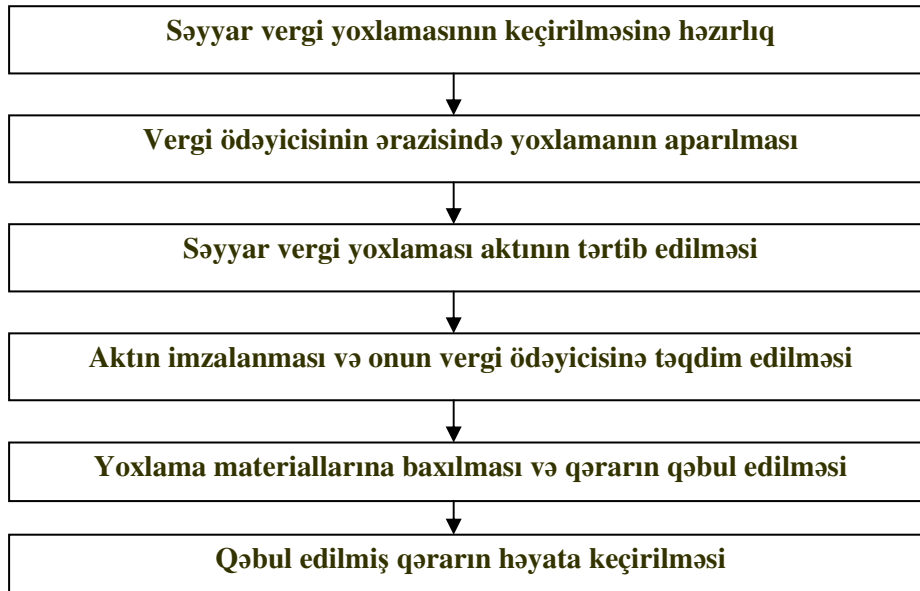
- vergi ödəyicisinin vergitutma bazasını azaltması və ya vergini düzgün hesablanmaması nəticəsində qismən və ya tam ödənilməmiş vergilərin hesablanması;

- aşkar edilmiş pozuntuların aradan qaldırılması üçün təkliflərin hazırlanması;

- vergi ödəyicisinin məsuliyyətə cəlb edilməsi

Səyyar vergi yoxlaması növbəti və növbədənkənar ola bilər. Növbəti səyyar vergi yoxlaması ildə bir dəfədən çox olmayaraq keçirilir və adətən bir ay davam edir. Müstəsna hallarda səyyar vergi yoxlaması 90 günə qədər uzadıla bilər.

Səyyar vergi yoxlamasının hazırlanması və aparılması prosesi aşağıdakı ardıcılıqla həyata keçirilir

Aşağıda göstərilən hallarda isə yuxarı vergi orqanının əsaslandırılmış qərarına əsasən səyyar vergi yoxlamasının nəticələri üzrə aktın tərtibi müddəti 30 gündən çox olmayaraq uzadıla bilər:

- səyyar vergi yoxlamasının obyektiv və dolğun keçirilməsi üçün zəruri olan sənədlər, o cümlədən vergi orqanının sorğusuna cavab xarici ölkədən alındıqda;

- nümunə kimi götürülən əşyaların tədqiqi, səyyar vergi yoxlaması zamanı ekspertizanın keçirilməsi və ya mütəxəssis tərəfindən rəy verilmə üçün müxtəlif bilik sahələrindən istifadə etməklə aparıldıqda;

- səyyar vergi yoxlaması ilə əlaqədar vergi orqanları tərəfindən göndərilən sorğulara cavabların alınma müddətləri pozulduqda.

Növbəti səyyar vergi yoxlaması keçirildikdə vergi orqanı tərəfindən vergi ödəyicisinə yoxlama başlanmasından azı 15 gün əvvəl yazılı bildiriş göndərilir.

Növbədən kənar səyyar vergi yoxlamaları aşağıdakı hallarda keçirilə bilər:

- verginin hesablanması və ödənilməsi üçün zəruri olan hesabat sənədləri müəyyən edilmiş müddətdə və bu barədə vergi orqanlarının xəbərdarlığından sonra da təqdim edilmədikdə;

- vergi yoxlamasının nəticələri üzrə tərtib edilmiş aktda dürüst olmayan və ya təhrif edilmiş məlumatlar aşkar olunduqda;

- əlavə dəyər vergisi üzrə artıq ödənilmiş vergi, faiz və maliyyə sanksiyası digər vergilərin, faizlərin və maliyyə sanksiyalarının ödənilməsi hesabına və ya sonrakı öhdəliklər üzrə ödəmələrin hesabına Aid edildikdə;

- artıq ödənilmiş vergilərin, faizlərin və maliyyə sanksiyalarının qaytarılması barədə vergi ödəyicisinin ərizəsi daxil olduqda;

- vergi orqanının əldə etdiyi mənbəyi bəlli olan hər hansı məlumat əsasında vergi ödəyicisinin gəlirlərinin və ya vergitutma obyektinin gizlədildiyi (azaldıldığı) aşkar edildikdə;

- cinayət prosesual qanunvericiliyinə uyğun olaraq məhkəmənin və ya hüquq-mühafizə orqanlarının vergi yoxlamalarının keçirilməsi barədə müvafiq qərarı olduqda;

- vergi qanunvericiliyinə müvafiq olaraq vergi ödəyicisi tərəfindən sənədlər göstərilən müddətlərdə təqdim edilmədikdə və ya dürüst olmayan, yaxud təhrif edilmiş məlumatlar təqdim edildikdə;

- vergi ödəyicisi olan hüquqi şəxsin ləğv edilməsi, yenidən təşkil edilməsi və ya fiziki şəxsin hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətinə xitam verilməsi barədə müraciəti olduqda.

Səyyar vergi yoxlaması keçirən vergi orqanının vəzifəli şəxsləri vergi ödəyicisinin sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirmək üçün istifadə etdiyi ərazisinə və ya binasına (yaşayış binaları (sahələri istisna olmaqla) daxil ola bilərlər. Bu zaman onlar öz xidməti vəsiqələrini, vergi orqanının həmin vergi ödəyicisində səyyar vergi yoxlamasının keçirilməsi haqqında qərarını və ya məhkəmənin qərarını təqdim etməlidirlər.

Vergi yoxlamaları zamanı nəzarət tədbirlərini həyata keçirən vergi orqanlarının vəzifəli şəxslərinin yaşayış binalarına (sahələrinə) orada yaşayan fiziki

şəxslərin iradəsindən kənar və ya onların iradəsinə zidd olaraq daxil olmasına yol verilmir.

Vergi orqanlarının vergi yoxlamasını keçirən vəzifəli şəxslərinin yoxlamanın dolğun və obyektiv keçirilməsi üçün bütün halların ayırd edilməsi məqsədilə əsaslandırılmış qərar əsasında vergi ödəyicilərinin ərazilərinin, binalarının, habelə sənədlərin və əşyaların baxışını keçirmək hüququ da vardır.

Aşağıda göstərilən hallar istisna olmaqla, səyyar vergi yoxlaması keçirilmədən ərazilərin, binaların, sənədlərin və əşyaların baxışının keçirilməsinə yol verilmir:

1. sənədlər və əşyalar vergi orqanının vəzifəli şəxsi tərəfindən əvvəl həyata keçirilmiş səyyar vergi yoxlaması zamanı əldə edilmişdirsə;

2. həmin sənədlərin və əşyaların sahibinin razılığı olduqda.

Baxış müşahidəçilərin iştirakı ilə həyata keçirilir. Baxış keçirildiyi zaman vergi yoxlaması həyata keçirən şəxsin və ya onun nümayəndəsinin, habelə mütəxəssislərin baxışda iştirak etmək hüququ vardır. Baxışın keçirilməsi barədə sonda protokolun tərtib olunması da zəruridir.

Səyyar vergi yoxlamalarının keçirilməsi zamanı vergi orqanının vəzifəli şəxsləri tərəfindən yoxlama üçün zəruri olan sənədlər müəyən edilmiş qaydada tələb edilir. Həmin sənədlər 5 gün müddətində vergi orqanlarına təqdim edilmədikdə və ya həmin sənədlərin onda olmaması vergi ödəyicisi tərəfindən bildirildikdə, vergi orqanının vəzifəli şəxsləri və vergi ödəyicisi tərəfindən imzalanan müvafiq akt tərtib olunur. Vergi ödəyicisi həmin aktı imzalamaqdan imtina etdikdə, bu barədə aktda qeyd edilir. Tərtib olunmuş aktın surəti vergi ödəyicisinə verilir.

Tələb olunan sənədləri və ya surətlərini səyyar vergi yoxlamasının keçirildiyi müddətdə digər mənbələrdən əldə etmək mümkün olmadıqda, həmin akta əsasən vergi orqanlarının ödənilməli olan vergi məbləğlərini vergi ödəyicisi haqqında özündə olan məlumatlar və ya analogiya üzrə müəyyənləşdirmək hüququ vardır.

Vergi ödəyicisi tərəfindən sənədlərin təqdim edilməsindən imtina edildikdə, vergi orqanının vəzifəli şəxsləri müəyyən edilmiş qaydada sənədlərin götürülməsini həyata keçirə bilirlər.

Səyyar vergi yoxlamalarının keçirilməsi zamanı ortaya çıxan məsələlərin izah olunması üçün xüsusi biliklər tələb olunduğu hallarda ekspert, vergi orqanlarının fəaliyyət dairəsinə aid olmayan sahələr üzrə xüsusi bilik və təcrübə tələb olunduqda isə mütəxəssis dəvət oluna bilər. Bu hərəkətlərin aparılması üçün vergi orqanlarının əsaslandırılmış qərarı olmalıdır.

Ekspert müqavilə əsasında cəlb edilir. Müqavilədə tərəflərin hüquqları və vəzifələri, ekspert qarşısında qoyulan suallar, səhv və ya bilərəkdən yalan rəy verməsinə görə ekspertin məsuliyyətini və mülki qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər məsələlər nəzərdə tutula bilər.

Səyyar vergi yoxlamalarının nəticələri üzrə vergi orqanlarının səlahiyyətli şəxsləri tərəfindən müəyyən edilmiş formada akt tərtib edilir və həmin şəxslər və yoxlanılan vergi ödəyicisinin rəhbəri və ya fərdi sahibkar tərəfindən imzalanır. Vergi qanunvericiliyinin pozulub-pozulmaması hallarının aşkar edilməsindən asılı olmayaraq aktda aşağıdakılar əks etdirilir: müəssisənin və ya fərdi sahibkarın adı, yoxlamanın tarixi, yoxlanılan məsələlərin siyahısı, yoxlamanın əhatə etdiyi dövr və s.

Əgər vergi qanunvericiliyinin pozulması halları müəyyən edilməyibsə aktda müəssisə tərəfindən vergi qanunvericiliyinə düzgün əməl edilməsi, vergilərin düzgün hesablanması və onların vaxtında büdcəyə köçürülməsi, mühasibat uçotunun aparılması qaydalarına əməl edilməsi barədə qeydlər aparılır.

Yoxlama zamanı vergi qanunvericiliyinin pozulması halları aşkar edilərsə bu zaman aktda aşağıdakılar əks olunmalıdır: vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsində aşkar edilmiş pozuntular haqqında konkret faktlar, yoxlanılan dövr ərzində mühasibat hesabatlarının, pul əməliyyatlarının, gəlir və xərclərin uçotunun düzgün aparılmaması nəticəsində vergi qanunvericiliyinin pozulmasına gətirib çıxarmış faktlar, vergi orqanlarına təqdim edilmə qaydalarındakı pozuntular və s.

Aşkar edilmiş qanun pozuntuları aktda hər bir vergi növü üzrə ayrıca qeyd olunur. Aktın sonunda adətən yoxlayıcı aşkar edilmiş qanun pozuntularının aradan qaldırılması üçün təkliflərini verir və ödənilməmiş vergilərin ödənilmə müddətini müəyyən edir. Akt bir qayda olaraq iki nüsxədə tərtib olunur. Bir nüsxə yoxlamayı aparan vergi orqanında qalırsa, ikinci nüsxə isə vergi yoxlamasının keçirildiyi müəssisəyə və ya fərdi sahibkara verilir.

Səyyar vergi yoxlaması aktı yoxlamayı aparan vergi orqanlarının səlahiyyətli şəxsi, yoxlama aparılan müəssisənin rəhbəri və baş mühasibi tərəfindən imzalanır. Vergi ödəyicisi yoxlama aktına öz qeydlərini edə bilər, həmçinin onu imzalamaqdan da imtina edə bilər. Bu zaman bu barədə aktda müvafiq qeydlər aparılır.

Vergi ödəyicisi vergi yoxlaması aktı ilə və ya onun hər hansı bir hissəsi ilə razılaşmadıqda, vergi yoxlaması aktının verilməsi gündən 30 gün müddətində müvafiq vergi orqanına aktı imzalamamasının səbəblərini izah edə, yaxud akta və ya onun ayrı-ayrı hissələrinə öz etirazını yazılı surətdə bildirə bilər. Bu halda vergi ödəyicisinin yoxlama aktını imzalamamasını və ya etirazını, ona öz yazılı izahatını təsdiq edən sənədlərin surətini əlavə edərək vergi orqanlarına təqdim etmək hüququ vardır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, vergi orqanlarının səlahiyyətli nümayəndəsi tərəfindən aktın tərtib edilməsi heç də avtomatik surətdə vergi ödəyicisinin məsuliyyətə cəlb edilməsi demək deyildir. Çünki yoxlama aktı aşkar edilmiş qanun pozuntularının bir növ siyahısıdır. Orada şərh edilmiş hallar vergi orqanının rəhbərinin müəssisəyə və ya fərdi sahibkara uyğun sanksiyaları tətbiq etmək qərarının qəbul edilməsi üçün əsasdır.

Səyyar vergi yoxlamasının materiallarına baxılmanın nəticələri üzrə vergi orqanının rəhbəri (rəhbərin müavini) 10 gün müddətində aşağıda göstərilən qərarlardan birini çıxarır:

1. vergi ödəyicisinin vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyətə cəlb edilməsi;
2. vergi ödəyicisinin vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyətə cəlb edilməsindən imtina olunması;
3. əlavə vergi yoxlaması tədbirlərinin keçirilməsi haqqında.

Artıq qeyd olunduğu kimi, vergi yoxlamalarının keçirilməsində əsas məqsəd vergidən yayınma hallarının qarşısının alınmasıdır. Çünki vergidən yayınma halları ölkə iqtisadiyyatına ciddi mənfi təsir göstərir. Belə ki, bir tərəfdən dövlət büdcəsi lazım olan maliyyə vəsaitlərindən məhrum olursa, digər tərəfdən də rəqabətin əsas prinsipləri pozulur.

Dünya təcrübəsindən də məlumdur ki, ölkədə işgüzar fəallıq artdıqca, vergidən yayınma halları və vergi hüquqpozmaları da çoxalır. Qanunvericiliyin və vergi inzibatchılığının müntəzəm təkmilləşdirilməsinə baxmayaraq, vergi ödəyiciləri tərəfindən vergidən yayınma metodları və formaları daim dəyişir. Bu isə öz növbəsində daha ciddi nəzarət mexanizmlərinin tətbiqini zəruri edir.

Respublikada son dövrlərdə vergi nəzarətinin gücləndirilməsi istiqamətində informasiya texnologiyalarının tətbiqi genişləndirilmişdir. Məsələn, vergi ödəyicisi ilə birbaşa təmasda olmadan sənədlər əsasında aparılan kameral yoxlamalarda xüsusi proqram təminatlarının tətbiqi sənədlərin emalı prosesinin sürətlənməsinə imkan yaradır. Nəticə etibarilə kameral yoxlamalar hesabına dövlət büdcəsinə hesablanan əlavə vəsaitlərin həcmi dəfələrlə artmışdır.

Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sisteminin (AVİS) yaradılmasını da vergi nəzarəti sahəsində aparılan ən vacib islahatlardan biri hesab etmək olar. Bu sistemin istifadəyə verilməsi vergi sistemində sənəd dövriyyəsinin və məlumatların işlənməsi sürətinin dəfələrlə artmasına, operativ və çevik vergi nəzarətinin qurulmasına xidmət etmişdir.

Elektron vergi hesab-fakturalarının, e-bəyannamə və «onlayn kargüzarlıq» sistemlərinin və digər xidmətlərin tətbiqi isə vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasındakı əlaqələrin şəffaflaşmasına gətirib çıxarmalıdır. Bütövlükdə bütün bu xidmətlər vergi ödəyicilərinə öz fəaliyyətləri ilə bağlı istənilən məlumatı istənilən yerdə əldə etmək və ötürmək imkanlarını verir.

Vergi nəzarəti formalarından biri olan səyyar vergi yoxlamalarının keyfiyyət göstəricilərinin artırılması və yoxlamaların sayının azaldılması da müasir dövrün vergi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birini təşki edir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, vergi yoxlamalarının keyfiyyət göstəricilərinin artırılması total və kütləvi yoxlama prosedurlarından fərqli olaraq ünvanlı yoxlamaların təyin edilməsini, qanun pozuntularının yoxlama qabağı prosedurlar nəticəsində əldə edilməsini nəzərdə tutmaqla, yoxlamaların sayının azalmasına rəğmən büdcəyə hesablanan vəsaitlərin artmasına gətirib çıxaracaqdır.

Respublikada aparılan vergi yoxlamalarının təhlili göstərir ki, vergi ödəyiciləri ən çox əlavə dəyər vergisindən yayınmalara yol verirlər. Belə ki, əlavə

dəyər vergisinin dövlət büdcəsindən yayındırılması əsasən bir neçə müəssisənin digər müəssisə rəhbərinə saxta hesab – faktura təqdim etməklə, yəni heç bir əməliyyat aparmadan sonuncu müəssisənin vergidən yayınmasına şərait yaratmaqla həyata keçirilir. Yəni, mal alan müəssisə büdcəyə ödəyəcəyi əlavə dəyər vergisinin saxta hesab – fakturada göstərilən həmin vergi məbləğini büdcədən yayındırır. Yaxud, faktiki alqı-satqı əməliyyatı aparmadan qanuna müvafiq çap edilmiş vergi hesab-fakturalarının bir müəssisə tərəfindən digər müəssisəyə təqdim edilməsi yolu ilə vergi məbləğlərinin həmin fakturalarda göstərilən məbləği azaltmaqla və ya əvəzləşdirməklə əlavə dəyər vergisinin büdcəyə ödənilməsi yayındırılır və bununla dövlət büdcəsinə külli miqdarda ziyan vurulur.

Bu baxımdan saxta hesab-fakturalarının təqdim edilməsi yolu ilə vergidən yayınma hallarına qarşı mübarizənin gücləndirilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Respublika iqtisadiyyatında gedən inkişaf prosesləri vergi qanunvericiliyində də müəyyən dəyişikliklər edilməsi zərurətini yaradır. Cari ildə Vergi Məcəlləsinə edilən dəyişikliklərin dörd istiqamətindən biri məhz vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsini (vergi ödəyicilərinin hüquqlarının müdafiəsi, vergi ödəyicilərinin mənafelərinin qorunması, vergi inzibatçılığının və vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsini) əhatə edir. Vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklər aşağıdakıları nəzərdə tutur:

· *vergi ödəyicisinin filialı, nümayəndəliyi və digər təsərrüfat subyektlərinin olduğu ünvan üzrə uçota alınması;*

· *əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin müvafiq dövlət orqanı tərəfindən verilmiş sənəd əsasında vergi orqanlarında uçota alınması;*

· *cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması məqsədi ilə kommersiya sirri hesab olunan məlumatların maliyyə monitorinqi orqanına verilməsi;*

· *vergi ödəyicisində əmlak vergisinin hesablanması və ödənilməsinin düzgünlüyü yoxlanıldığı zaman inventarizasiyanın aparılması;*

· vergi orqanının əsaslandırılmış qərarına əsasən növbəti və növbədənkənar səyyar vergi yoxlamalarının 9 aydan çox olmayan müddətdə dayandırılması (təxirə salınması) halları;

· elektron fayl formasında sənədlərin tələb edilməsi;

· elektron qaydada audit aparılan zaman sənədlərin müəyyən edilmiş müddətdə təqdim edilməməsinə, bilərəkdən təhrif olunmuş formada təqdim edilməsinə və sənədlərin qanunla müəyyən edilmiş müddətdə saxlanılmamasına və Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada vəsaitin dondurulması haqqında vergi orqanının sərəncamının icra edilməməsinə görə maliyyə sanksiyasının tətbiqi;

· büdcə təşkilatlarının avtomobil nəqliyyatı vasitələrinin yol vergisinə cəlb edilməsi.

Respublikamızda bütövlükdə vergi sahəsində aparılan islahatlar vergi sisteminin sadələşməsinə xidmət etməklə, eyni zamanda vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi ilə vergi nəzarətinin gücləndirilməsinə şərait yaratmalıdır. Aparılan islahatlarda səmərəli nəzarət mexanizmlərinin yaradılması prinsipi əsas götürülməlidir.

2.3. Dövlət maliyyə nəzarəti sistemində Hesablama Palatasının rolu və əhəmiyyəti

Müstəqillik əldə edildikdən sonra Azərbaycanın sosial-iqtisadi quruluşunda və iqtisadiyyatın idarə edilməsi metodlarında baş verən köklü dəyişikliklər maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin idarə edilməsinin mühüm aləti olan maliyyə nəzarətinin əsaslı olaraq yeniləşməsinə zəruri etmişdi.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, bu cür maliyyə nəzarəti sistemi, həm daxili (cəmiyyət qarşısında öz səlahiyyətlərinin səmərəli yerinə yetirilməsi üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilən maliyyə nəzarəti), həm də icra hakimiyyəti orqanlarından asılı olmayan, bir qayda olaraq, qanunvericilik hakimiyyətini həyata keçirən orqana hesabat verən kənar dövlət nəzarətinə əsaslanmalıdır. Dövlət maliyyə resurslarının sərəncamçılardan asılı olmayan, yalnız qanun və cəmiyyət qarşısında məsuliyyət daşıyan kənar dövlət maliyyə nəzarəti ölkədə maliyyə qanunvericiliyinə və intizamına riayət edilməsinin başlıca vasitəsi kimi qəbul edilir.

Buna görə də, büdcə vəsaitlərinin formalaşması və istifadəsinə səmərəli dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin tərkib hissəsi olmaqla icra hakimiyyəti orqanından asılı olmayan, qanunvericilik hakimiyyəti orqanına hesabat verən, sərbəst, obyektiv, aşkarlıq, ədalətlik, qanunçuluq prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən dövlət maliyyə nəzarəti orqanının (Ali Audit Qurumunun) yaradılması və inkişaf etdirilməsi zəruriliyi müstəqil Azərbaycan üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası, respublika üçün əvvəllər analoqu olmayan, prinsiplial olaraq yeni orqandır. Bu orqanın hüquqi statusu Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasından irəli gəlir (92-ci maddə) və 1999-cu ildə qəbul edilmiş «Hesablama Palatası haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda öz əksini tapmışdır. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin qanunvericilik təşəbbüsü ilə 2001-ci ildə «Hesablama Palatası haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılma istiqamətində mühüm dəyişikliklər və əlavələr edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hüquqi səlahiyyətlərinə görə Milli Məclisə hesabat verən, daimi fəaliyyət göstərən dövlət büdcə-maliyyə nəzarəti orqanıdır.

Palata təşkilati və funksional müstəqilliyə malikdir. Mahiyyət etibarını ilə Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası demokratik orqan olmaqla, öz fəaliyyətini qanunçuluq, sərbəstlik, obyektivlik, kollegiallıq, aşkarlıq və ədalətlik prinsipləri əsasında qurur, fəaliyyəti barədə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə hesabat təqdim edir və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş vəzifə və funksiyaların yerinə yetirilməsinə görə məsuliyyət daşıyır.

Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası dövlət büdcəsinin təsdiq edilməsinə və icrasına, dövlət əmlakının idarə edilməsinə, onun barəsində sərəncam verilməsinə, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsindən əldə edilən vəsaitlərin dövlət büdcəsinə daxil olmasına, hüquqi şəxslərə və bələdiyyələrə dövlət büdcəsindən vəsaitlər ayrıldıqda həmin vəsaitlərin təyinatı üzrə istifadə edilməsinə nəzarəti həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin təsdiq edilməsi və onun icrasına nəzarət üzrə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinə kömək etmək Hesablama Palatasının fəaliyyətinin əsasını təşkil edir.

Bu məqsədlə hər il Hesablama Palatası dövlət büdcəsinə, dövlət büdcəsinin icrasına dair hesabat və müvafiq qanun layihələrinə rəy verir, qanunla müəyyən edilmiş dövlət büdcəsindən maliyyələşmələrin aparılmasını təhlil edir. O həmçinin dövlət büdcə vəsaitlərinin xəzinə hesabına daxil olmasının və istifadəsinin təsdiq olunmuş göstəricilərə uyğunluğunu təhlil edir.

Hesablama Palatası dövlət mülkiyyəti və pul vəsaitləri üzərində nəzarət aparır. Nəzarət bütün hüquqi şəxsləri, o cümlədən dövlət büdcədən kənar fondlarını, Azərbaycan Respublikası Milli Bankını, yerli idarəetmə orqanlarını, kommersiya banklarını, sığorta firmalarını və başqa kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatlarını əhatə edir.

Hesablama Palatasının fəaliyyətinin hüquqi əsaslarını Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası, «Hesablama Palatası haqqında» AR-nın qanunu,

Azərbaycan Respublikasının digər qanunları və Palatanın daxili nizamnaməsi təşkil edir.

Hesablama Palatasının həyata keçirdiyi dövlət maliyyə büdcə nəzarətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- dövlət büdcəsinin və büdcədən kənar dövlət fondlarının (təşkilatlarının) büdcələrinin layihələrinə dair rəy verilməsi;

- dövlət büdcəsi və büdcədən kənar dövlət fondlarının (təşkilatlarının) büdcələrinin gəlir və xərc maddələrinin həcmi, strukturu və təyinatı üzrə vaxtında icrasına nəzarətin həyata keçirilməsi;

- dövlət büdcəsindən maliyyələşdirmələrin təsdiq olunmuş dövlət büdcəsində müəyyən edildiyi kimi aparılmasının təhlil edilməsi, aşkar edilmiş kənarlaşmaların aradan qaldırılması, habelə bütövlükdə büdcə prosesinin təkmilləşdirilməsi haqqında təkliflər hazırlanması;

- dövlət büdcəsinin icrası barədə illik hesabatə və müvafiq qanun layihələrinə dair rəy verilməsi;

- dövlət əmlakının idarə edilməsindən, onun barəsində sərəncam verilməsindən və dövlət əmlakının özəlləşdirilməsindən əldə edilən vəsaitlərin dövlət büdcəsinə daxil olmasına nəzarət;

- ekspert-analitik fəaliyyət;

- Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin və onun daimi komissiyalarının tapşırığı ilə dövlət büdcəsi və büdcədən kənar dövlət fondları (təşkilatları) ilə bağlı qanun layihələrinin, Milli Məclisdə təsdiq edilən Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin maliyyə ekspertizası;

- maliyyə-büdcə ekspertizası ilə bağlı auditin keçirilməsi;

- aparılmış nəzarət tədbirləri nəticəsində aşkar edilmiş hüquqpozuntuları barədə aidiyyətə orqanlara məlumatların verilməsi,

- digər nəzarət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqə şəraitində fəaliyyət göstərilməsi.

Hesablama Palatası maliyyə-büdcə nəzarətini audit vasitəsilə, milli audit standartları əsasında həyata keçirir.

Palatanın apardığı nəzarət tədbirlərində əsas diqqət, dövlət büdcəsi və büdcədən kənar dövlət fondlarının gəlirləri üzrə dövlət və qeyri-dövlət

müəssisələrində, həmçinin, iri dövlət vergi ödəyicilərində gəlirlərin qanunvericiliyin tələblərinə uyğun formalaşdırılması və icrası vəziyyətinin araşdırılmasına, gəlirlərin toplanılması ilə məşğul olan orqanlarda vergi qanunvericiliyinə əməl olunmasına daxili nəzarətin təşkilinin qiymətləndirilməsinə, xərcləri üzrə isə dövlət büdcəsi və büdcədən kənar dövlət fondlarının xərclərinin planlaşdırılması, maliyyələşdirilməsi və təyinatı üzrə səmərəli istifadəsi, investisiya, sosial infrastruktur, o cümlədən, elm, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət xərcləri üzrə Dövlət proqramlarının icra vəziyyəti və s. kimi məsələlərin təhlilinə, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən təqdim edilən layihələrə daha dolğun rəy və təkliflərin hazırlanmasına, müvafiq orqanların tərtib etdikləri məqsədli proqramların əsaslılığının qiymətləndirilməsinə, Palatanın məlumat bazasının daha da zənginləşdirilməsinə və s. məqsədlərə istiqamətləndirilmişdir.

Hesablama Palatasının müvafiq qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada büdcə prosesində iştirakı dövlət büdcəsinin və büdcədən kənar dövlət fondlarının (təşkilatlarının) layihələrinə dair rəy verilməsini, dövlət büdcəsinin və büdcədən kənar dövlət fondlarının (təşkilatlarının) büdcələrinin icrasına nəzarətin həyat keçirilməsini nəzərdə tutur.

Hesablama Palatası dövlət əmlakının idarə edilməsindən, onun barəsində sərəncam verilməsindən və dövlət əmlakının özəlləşdirilməsindən əldə edilən vəsaitlərin (ödənişlərin) dövlət büdcəsinə qanunvericiliklə, müqavilələrdə müəyyən edilmiş müddətlərdə daxil olmasının təmin edilməsinə nəzarəti həyata keçirir.

Hesablama Palatasının dövlət maliyyə-büdcə nəzarəti ilə əlaqədar ekspert-analitik fəaliyyətinin həyata keçirilməsi - dövlət büdcəsinin və büdcədən kənar dövlət fondlarının (təşkilatlarının) büdcələrinin layihələrinə, dövlət büdcəsinin icrası barədə illik hesabatlara və müvafiq qanun layihələrinə, dövlət büdcəsindən maliyyələşdirmələrin təsdiq olunmuş dövlət büdcəsində müəyyən edildiyi kimi aparılmasına, dövlət büdcəsi vəsaitlərinin xəzinə hesabına daxil olmasının və istifadəsinin təsdiq olunmuş dövlət büdcəsində müəyyən edilmiş göstəricilərə uyğunluğuna, dövlət büdcəsinin vəsaitlərinin və büdcədən kənar dövlət fondlarının vəsaitlərinin bank hesablarında hərəkəti barədə müvəkkil banklardan

və digər kredit təşkilatlarından alınan məlumatların təhlilinə dair rəylərin, məlumatların və təkliflərin hazırlanmasıdır.

Hesablama Palatası tərəfindən keçirilən ekspert-analitik fəaliyyətin nəticələrinə Hesablama Palatasının iclaslarında baxılır və müvafiq rəylər, məlumatlar və təkliflər təsdiq edilir.

Hesablama Palatası qanunvericiliklə onun fəaliyyət dairəsinə aid məsələlər üzrə dövlət orqanları üzrə dövlət orqanları və hüquqi şəxslərin hesabat və məlumat formalarını təsdiq edir.

Növbəti ilin dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən rəy verilmək üçün Hesablama Palatasına göndərilir. Hesablama Palatası tərəfindən dövlət büdcəsinin layihəsinə dair rəy Hesablama Palatasının iclasında baxıldıqdan və təsdiq edildikdən sonra Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim olunur.

Cari ilin dövlət büdcəsi haqqında Hesablama Palatasının rəyində dövlət büdcəsinin əsas parametrlərini şərtləndirən makroiqtisadi şəraitin öyrənilməsinə, büdcə layihəsində nəzərdə tutulan gəlir və xərclərin həcmnin mövcud iqtisadi potensiala və prioritet vəzifələrin icrasına uyğunluğunun təhlilinə, ayrı-ayrı dövlət proqramları, habelə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası ilə müəyyən olunmuş məqsədlər və vəzifələr nəzərə alınmaqla dövlət büdcəsi xərclərinin və gəlirlərinin strukturunun, eləcə də büdcə kəsinin maliyyələşdirmə mənbələrinin təhlilinə böyük diqqət yetirilmiş, həyata keçirilən maliyyə-büdcə nəzarəti tədbirlərinin nəticələri nəzərə alınmaqla müəyyən təklif və tövsiyələr verilmişdir.

Palatanın rəyində 2013-cü il üzrə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin daha çox ehtiyatlı yanaşma əsasında proqnozlaşdırılması mövcud iqtisadi reallıqlar şəraitində düzgün yanaşma kimi qiymətləndirilmişdir.

Həmçinin, rəydə ölkənin ortamüddətli iqtisadi və sosial inkişaf proqnozuna uyğun olaraq maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi üçün 2013-cü ildə büdcə-vergi siyasətində gəlirlər üzrə büdcə daxilolmalarında qeyri-neft sektoru üzrə vergi daxilolmalarının xüsusi çəkisinin artımına nail olunması, qeyri-neft kəsinin tədricən azaldılması, vergi daxilolmalarının yığım əmsalının artırılması, vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi, müxtəlif vergi növləri üzrə vergi bazasının genişləndirilməsi istiqamətində işlərin davam etdirilməsi, dövlət torpaqlarının

icarəyə verilməsindən əldə olunan gəlirlərin büdcəyə daxilolma əmsalının artırılması, vergi borclarının azaldılması üzrə zəruri tədbirlərin görülməsi, dövlət rüsumu haqqında qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və sair istiqamətlər müsbət dəyərləndirilmişdir.

Rəydə həmçinin dövlət büdcəsi xərclərinin sosial-iqtisadi inkişafın ortamüddətli (2011-2014-cü illər) prioritetləri üzrə büdcə siyasətinin əsas məqsədlərinə yönəldilməsi, o cümlədən qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün maliyyə təminatının artırılması, xərclərin investisiya və sosial yönümlülüyünə üstünlük verilməklə, sosial siyasətin ardıcıl həyata keçirilməsinin davam etdirilməsi və sosial öhdəliklərin yerinə yetirilməsi, büdcə xərclərinin son nəticəyə əsaslanan məqsədli proqramlar əsasında tərtibi işinin davam etdirilməsi, xərclərin strukturunun təkmilləşdirilməsi və şəffaflığının artırılmasını təmin edən qanunvericilik bazasının gücləndirilməsi məqsədəmüvafiq hesab edilmişdir.

Rəydə növbəti illərdə dövlət büdcəsi xərclərinin strukturunun, tərtibi və icrası prosesinin təkmilləşdirilməsi, şəffaflığın, xərclərin səmərəliliyinin və ünvanlılığının təmin edilməsi istiqamətində işlərin davam etdirilməsi, bir sıra bölmələr üzrə xərclərin strukturuna yenidən baxılması, hər bir xərcin sahə strukturuna görə deyil, funksional istiqamətinə görə proqnozlaşdırılmasına üstünlüyün verilməsi, həmçinin xərclərin proqnozlaşdırılmasında diqqətin daha çox son nəticəyə əsaslanan məqsədli proqramlar üzərində cəmləşdirməklə dövlət büdcəsi xərclərinin strukturunda optimal nisbətə formalaşdırılması kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi təqdirəlayiq hal kimi dəyərləndirilmiş və bu istiqamətlərdə Palata tərəfindən işlərin davam etdirilməsi məqsədəmüvafiq hesab edilmişdir.

Dövlət büdcəsinin layihəsinə dair rəy verilməsi qaydaları Hesablama Palatası tərəfindən Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə təsdiq olunmaq üçün təqdim edilmiş büdcədən kənar dövlət fondlarının büdcələrinin layihələrinə rəy verilməsi qaydalarına da şamil olunur.

Dövlət büdcəsinin icrası barədə illik hesabatlar və müvafiq qanun layihələri Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən baxılmaq və rəy verilmək üçün Hesablama Palatasına göndərilir.

Dövlət büdcəsi və büdcədən kənar dövlət fondları ilə bağlı qanun layihələrinin, Milli Məclis tərəfindən təsdiq edilən Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin layihələrinin maliyyə ekspertizasının keçirilməsi də ali nəzarət orqanı olan Hesablama Palatasına tapşırıla bilər.

Hesablama Palatasının həyata keçirdiyi dövlət maliyyə-büdcə nəzarəti ilə əlaqədar məlumatları, hesabatları və sənədləri dövlət orqanlarından, Azərbaycan Respublikasının Milli Bankından, müvəkkil banklardan və digər kredit təşkilatlarından və bütün hüquqi şəxslərdən almaq hüququ vardır. Həmin təşkilatlar və onların vəzifəli şəxsləri Hesablama Palatasının üzvlərinin sorğusuna əsasən zəruri olan məlumatları təqdim etməlidirlər.

Hesablama Palatası tərəfindən maliyyə-büdcə ekspertizası təsdiq edilmiş proqram əsasında həyata keçirilir.

Maliyyə-büdcə ekspertizasının proqramı Hesablama Palatasının auditorları tərəfindən tərtib edilir və Hesablama Palatasının iclasında baxılaraq təsdiq olunur.

Hesablama Palatası tərəfindən aparılan nəzarət tədbirlərinin proqramı aşağıdakıları əhatə edir:

- nəzarət tədbirinin keçirilməsinin əsası;
- keçirilən tədbirin məqsədi və predmeti;
- yoxlanılan qurumların siyahısı;
- yoxlama qrupunun tərkibi;
- nəzarət tədbirinin başlanması və başa çatdırılması müddətləri;
- nəzarət tədbiri ilə əhatə olunan dövr;
- rəylərin və hesabatların Hesablama Palatasının iclasına təqdim edilməsinin müddətləri.

Dövlət büdcəsinin və büdcədən kənar dövlət fondlarının gəlirlərinin və xərclərinin maliyyə-büdcə ekspertizası çərçivəsində təhlili müvafiq maliyyə və mühasibat sənədləri, habelə digər məlumatlar əsasında keçirilir.

Maliyyə-büdcə ekspertizasının keçirilməsi barədə sorğuda göstərildikdə, habelə dövlət büdcəsinin və büdcədən kənar dövlət fondlarının gəlirlərini və xərclərini təhlil edərkən, maliyyə – büdcə qanunvericiliyinin pozulması hallarının

və digər hüquq pozuntularının mövcudluğu barədə qənaətə gəldikdə Hesablama Palatası müəssisə və təşkilatlarda audit (nəzarət tədbirləri) apara bilər.

Hesablama Palatası tərəfindən maliyyə-büdcə ekspertizası çərçivəsində keçirilən nəzarət tədbirlərinin keçirilməsinə dövlət hakimiyyəti orqanlarının nümayəndələri, habelə müqavilələr əsasında müstəqil auditorlar və ayrı-ayrı mütəxəssislər cəlb oluna bilərlər.

Maliyyə-büdcə ekspertizası ilə bağlı nəzarət tədbirlərinin keçirilməsi nəzarət obyektinə olan qurumlarda mühasibat uçotu hesabatlarının, ödəniş-hesablaşma və ilkin uçot sənədlərinin Hesablama Palatasının funksiyalarına və fəaliyyət dairəsinə aid edilən məsələlər baxımından yoxlanılmasını nəzərdə tutur.

Maliyyə-büdcə ekspertizası ilə bağlı nəzarət tədbirləri keçirilən qurumların rəhbərləri Hesablama Palatasının nümayəndələrinə zəruri olan sənədləri təqdim etməli, yoxlamaların keçirilməsi üçün şərait yaratmalıdırlar.

Maliyyə-büdcə ekspertizası ilə bağlı keçirilən nəzarət tədbirlərinin nəticələri aktlar, hesabatlar və rəylər formasında rəsmiləşdirilir.

Keçirilən nəzarət tədbirlərinin nəticələrinə aid sənədlərdə əsasən aşağıdakılar göstərməlidir:

- nəzarət tədbirlərinin keçirilməsinin əsası, məqsədi, predmeti və yoxlanılan qurumun adı;

- öyrənilmiş sənədlərin siyahısı;

- tərtib edilmiş aktların siyahısı;

- alınması barədə müraciət edilmiş və təqdim edilməsindən imtina edilmiş sənədlərin siyahısı, yoxlamaların keçirilməsinə maneçilik törədilməsi halları və onların baş verməsində təqsirkar olan vəzifəli şəxslər;

- yoxlanılan qurumun fəaliyyətində aşkar edilmiş maliyyə-büdcə qanunvericiliyinin pozulması halları, dövlət büdcəsinə və ya büdcədən kənar dövlət fondlarının büdcələrinə, habelə dövlət əmlakına dəymiş zərərin məbləği;

- müvafiq qanunvericiliyinin pozulmasına yol vermiş vəzifəli şəxslər.

Nəzarət tədbirlərinin nəticələri üzrə rəy həmin tədbirlərin keçirilməsində iştirak edən auditorlar tərəfindən imzalanır və Hesablama Palatasına təqdim edilir.

Hesablama Palatasının keçirdiyi nəzarət tədbirlərinin nəticələrinə Hesablama Palatasının iclasında rəyin və hesabatın təqdim edilməsindən sonra 10 iş günü müddətində baxılır və müvafiq qərarlar qəbul edilir. Maliyyə-büdcə ekspertizası ilə bağlı nəzarət tədbirlərinin nəticələri aidiyyatı üzrə nəzarət tədbiri keçirilmiş müvafiq qurumların rəhbərliyinə də çatdırılır.

FƏSİL 3. DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİ SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI

3.1. Azərbaycanca dövlət maliyyə nəzarətinin problemləri və onların aradan qaldırılması məsələləri

Təcrübə göstərir ki, dövlət tərəfindən müəyyən edilən qanun və normalara ciddi riayət edilmədən sivil iqtisadi inkişaf mümkün deyildir və təsərrüfat subyektləri tərəfindən qüvvədə olan qanunvericiliyə, dövlət vəsaitləri və əmlakından səmərəli istifadəyə riayət edilməsi ciddi nəzarət tələb edir. Belə nəzarət büdcə-maliyyə sferasında xüsusilə əhəmiyyətlidir. Məhz buna görə də inkişaf etmiş dövlətlər iqtisadiyyatın bütün sahələrində, xüsusilə də dövlət maliyyə sistemində maliyyə nəzarətinin təşkili məsələlərinə mühüm diqqət yetirirlər.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycanın sosial-iqtisadi quruluşunda və iqtisadiyyatın idarəedilməsi metodlarında baş verən köklü dəyişikliklər maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin idarə edilməsinin mühüm aləti olan maliyyə nəzarətinin əsaslı olaraq yeniləşməsinə zəruri etmişdir.

Ölkədə əvvəllər mövcud olan maliyyə nəzarəti sistemi dövlət mülkiyyətinin əsas rol oynadığı və inzibati-amirlik metodları ilə idarə edilən iqtisadiyyata istiqamətlənmişdi.

İqtisadiyyatın idarə edilməsinin, təsərrüfat fəaliyyətinin, demək olar ki, bütün tərəflərini reqlamentləşdirən inzibati-amirlik sisteminin ləğv edilməsi sovet dövründə təşəkkül tapmış maliyyə nəzarəti sisteminin əsaslarını ciddi dərəcədə sarsıtmışdı. Bu sistem cəmiyyətin tələbatına, sosial-iqtisadi reallıqlara cavab vermirdi və praktikada bir sıra neqativ hallar yaradırdı.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev, yeni iqtisadi vəziyyətin və dövlət idarəetmə prinsiplərinin dəyişməsinin dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin yenidənqurulmasına və təkmilləşdirilməsinə ehtiyac yaratdığını nəzərə alaraq, bazar münasibətlərinə uyğun müvafiq dövlət nəzarəti mexanizmlərinin yaradılması, tətbiq edilməsi və inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edən tədbirlər həyata keçirdi.

Prezident tərəfindən imzalanan 17 iyun 1996-cı il tarixli 463 nömrəli “İstehsal, xidmət, maliyyə-kredit fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin qaydaya salınması və əsassız yoxlamaların qadağan edilməsi barədə” və 07 yanvar 1999-cu il tarixli 69 nömrəli “Dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması barədə” Fərmanlar dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində ilkin addımlar oldu.

Qeyd olunan fərmanlar ölkədə maliyyə nəzarətini bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğunlaşdırmağa, maliyyə nəzarətinin ağırlıq mərkəzini dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşmasına və xərclərin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə, maliyyə nəzarətinin korrupsiya alətinə çevirən əngəllərdən azad edilməsinə, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına yönəldilməsinə istiqamətləndirdi.

Müasir maliyyə nəzarəti sisteminin formalaşması təşkilati və funksional müstəqilliyə malik olan, qanunvericilik hakimiyyətini həyata keçirən orqana hesabat verən bir qurumun yaradılması zərurətini daha da artırdı. Dövlət maliyyə resurslarının sərəncamçılarından asılı olmayan, yalnız qanun və cəmiyyət qarşısında məsuliyyət daşıyan kənar dövlət maliyyə nəzarəti ölkədə maliyyə qanunvericiliyinə və intizamına riayət edilməsinin başlıca təminatçısı funksiyasını reallaşdırmalıdır.

Buna görə də son illərdə respublikamızda büdcə vəsaitlərinin formalaşması və istifadəsinə səmərəli dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin fəaliyyətini daha da gücləndirmək üçün obyektivlik, aşkarlıq, ədalətlik, qanunçuluq prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən, hüquqi statusu Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından irəli gələn dövlət maliyyə nəzarəti orqanı- Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası yaradıldı.

Hesablama Palatası Azərbaycanın Ali Audit İnstitutu olmaqla dövlət maliyyəsinə nəzarəti həyata keçirən xüsusi orqandır. Nəzarətin həyata keçirilməsində məqsəd dövlət təmayüllü vəsaitlərin xərclənməsi, dövlət əmlakının istifadəsi, yaxud özəlləşdirilməsi zamanı səmərəliliyin və dürüstlüyün təmin edilməsi, bu vəsaitlərin dövlət büdcəsinə daxil olmasını izləmək, həmçinin ictimai hesabatlılığın, şəffaflığın həyata keçirilməsi, beləliklə də kənarçıxımların xüsusən də korrupsiyanın qarşısının alınmasıdır.

Hesablama Palatası Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının tələbi olaraq Milli Məclis tərəfindən yaradılıb (M a d d ə 9 2: Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi öz iş qaydasını müəyyən edir və Milli Məclisin müvafiq orqanlarını yaradır, o cümlədən öz sədrini və onun müavinlərini seçir, daimi və başqa komissiyalar təşkil edir, Hesablama Palatası yaradır).

Qanunvericilikdə müəyyən nöqsanların olmasına baxmayaraq Azərbaycanda Hesablama Palatasının funksionallığı və kifayət qədər səlahiyyətlərinin olması öz əksini tapıb. Lakin, daha təsirli və işlək mexanizmin qurulması və Hesablama Palatasının fəaliyyətinin ciddiliyinin təmin edilməsi üçün Almaniya təcrübəsində istifadə edilən Federal Hesablama Palatasının nüfuz elementini gücləndirən halın Azərbaycanda da tətbiq edilməsi faydalı ola bilər. Belə ki, Almaniya Federal Hesablama Palatasının rəyləri əsasında parlament orqanı olan Bundestaq Federal Hökuməti istefaya göndərə bilər. Əlbəttə ki, aparılan auditlərin nəticəsində bilərəkdən və ya bilməyərəkdən dövlət vəsaitlərindən səmərəsiz istifadə yaxud israfçılıq halları ortaya çıxarsa. Düşünürəm ki, bu hal həmçinin, parlament və Hesablama Palatası arasında səlahiyyətlər bölgüsünə müsbət təsir edər və hökumətin daha məsuliyyətli olmasını şərtləndirər.

Hazırda respublikada Hesablama Palatasının fəaliyyəti və apardığı yoxlamaların nəticələri barədə mətbuatın və vətəndaş cəmiyyətlərinin məlumatlandırılması sahəsində ciddi çatışmamazlıqlar mövcuddur. Dünya təcrübəsində isə Hesablama Palatasının daha çox məlumatlandırıcı olduğunu və bunun əsas prinsip hesab edildiyinin şahidi oluruq. Məsələn Fransa Hesablama Palatasının fəaliyyətini bir cümlə ilə “Dövlət maliyyəsinin məqsədəuyğun istifadə edilməsini təmin etmək və insanları məlumatlandırmaq” kimi ifadə etmək olar. Həmçinin, Fransa konstitusiyasında FHP-nın vətəndaşları məlumatlandırmalı olduğu və demokratik fəaliyyət göstərməsi haqqında maddə öz əksini tapıb.

Hesablama Palatasının yuxarıda da sadalanan funksiyalarını dolğun və keyfiyyətli həyata keçirə bilməsi üçün faktiki olaraq texniki imkanları və işçi heyəti də kifayət etmir. Bu sahədə həqiqətən də irəliləyişin təmin edilməsi məqsədi ilə

palatanın texniki imkanları və heyətinin sayı artırılmalı, palatanın nəzdində xüsusi institut yaradılmalı, müasir nəzarət sistemləri vasitəsi ilə dövlətin maliyyə axınlarına operativ nəzarət təmin edilməlidir.

Hesablama Palatasının dövlət maliyyəsinin idarə edilməsindəki rolu sadəcə xərcləmələrin yeri və həcmnin müəyyən edilməsi ilə məhdudlaşmamalı, həmçinin xərcləmələrin ehtiyaclılıq dərəcəsini və onun səmərəliliyinin də aydınlaşdırmasını əhatə etməlidir.

Dövlət xərclərinin idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılması yollarından biri də dövlət investisiyalarının dövlət büdcəsinə inteqrasiyasıdır. Son dövrlərə qədər bu əməliyyat yalnız büdcə vəsaiti ilə həyata keçirilən daxili investisiyaları əhatə edirdi. Xarici mənbələrdən maliyyələşdirilən və dövlət zəmanəti ilə həyata keçirilən investisiyalar isə bu prosesə daxil edilmirdi.

Dövlət investisiyalarının dövlət xərclərinin mühüm komponenti olduğunu nəzərə alaraq, son illərdə həm daxili mənbələrdən səfərbər edilmiş, həm də xarici mənbələrdən cəlb olunmuş investisiyaların büdcədə əks etdirilməsi prosesinə başlanılmışdır. Lakin bu proses hələ də dövlət zəmanəti ilə həyata keçirilən investisiyaları tam əhatə etmir və digər tərəfdən konkret bir siyasəti özündə əks etdirmir. Buna görə də yaxın gələcəkdə dövlət investisiyalarının ümumi həcminə qiymət verməyi nəzərə almaqla, onun əsasında investisiya sahəsində yaxın dövr üçün dövlətin maliyyə siyasətini müəyyənləşdirmək istiqamətində işlər aparılmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının yeni uçot sistemini qurmaq, uçot siyasətini Dövlət Büdcəsinin lazımi səviyyədə formalaşmasına yönəltmək, onu daim inkişaf etdirmək, mühasibat uçotu və mühasibat xidmətinin dövlət tənzimlənməsini, onun inkişafını və təkmilləşdirilməsini təşkil etmək, beynəlxalq mühasibat uçotu standartlarına uyğun müvafiq normativ-hüquqi bazanı (milli mühasibat uçotu standartlarını) hazırlamaq, milli mühasibat uçotu sistemini beynəlxalq mühasibat uçotu sisteminə uyğunlaşdırmaq üçün çoxlu işlər görülməlidir.

Maliyyə nəzarəti və audit sisteminin mütərəqqi tələblər səviyyəsində qurulması və bu sahədə dəqiq məlumat əldə edilməsi üçün respublika ərazisində

kompüter məlumat şəbəkəsinin yaradılması və onun beynəlxalq kompüter şəbəkəsi sisteminə qoşulması çox zəruridir.

Iqtisadi islahatların yeni mərhələsində Azərbaycanda maliyyə nəzarəti və audit xidmətinin beynəlxalq tələblər səviyyəsində qurulması nəticə etibarilə büdcə vəsaitlərinin səmərəli istifadəsinə, büdcə kəsirinin azaldılmasına, bu isə öz növbəsində əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə və iqtisadi dirçəlişə imkan verəcəkdir.

3.2. Bazar münasibətləri şəraitində dövlət maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Iqtisadiyyatın liberallaşdığı, idarəçilikdə demokratik prinsiplərin genişləndiyi indiki şəraitdə dövlətin maliyyə nəzarətinin rolu və əhəmiyyəti getdikcə artmaqdadır. Dövlət maliyyə nəzarəti əsasən müasir dövrdə dövlətin maliyyə siyasətini reallaşdırmağa, maliyyə sabitliyi üçün şərait yaradılmasına yönəldilir.

Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, inzibati – amirlik və mərkəzləşdirilmiş planlaşdırma sistemindən tam fərqli olaraq bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət maliyyə nəzarətinin fəaliyyət dairəsi getdikcə məhdudlaşır. O ümum daxili məhsulun hərəkətinin dəyər nisbətində, pul kütləsində, dövlətin sərəncamına daxil olan pul vəsaitlərinin formalaşması və istifadəsinə nəzarət də daxil olmaqla, getdikcə daha çox makroiqtisadi proseslər dairəsində təmərküzləşir. Bununla əlaqədar olaraq auditor firmaları və digər təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən qeyri-dövlət maliyyə nəzarətinin fəaliyyət dairəsi isə xeyli genişlənir, forması və məzmunu dəyişir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi, hər şeydən əvvəl, auditor xidmətinin ən müasir mexanizmlərinin təşkilini və fəaliyyət göstərməsini, nəzarət sisteminin əlaqələndirilməsini və təsir gücünün artırılmasını və sairəni nəzərdə tutur.

Təəssüflə qeyd olunmalıdır ki, respublikada auditin təşkili və aparılması sahəsində əsaslı işlər aparılmasına və bir sıra problemlərin həll olunmasına ehtiyac vardır.

Yüksək səviyyədə inkişaf etmiş dünya ölkələrinin təcrübəsi də göstərir ki, burada icra olunan bütün layihələr auditor nəzarətindən keçməklə həyata vəsiqə alır. Bir qayda olaraq qeyd olunan ölkələrdə icrası nəzərdə tutulan dövlət proqramları üzrə layihələrdə bu məqsədlə ayrılmış vəsaitin 1-2 faizi nəzarət tədbirlərinin icra olunmasına sərf olunur.

Respublikamızın idarə və müəssisələrində icra olunan təsərrüfat əməliyyatlarının qanunvericilik tələblərinə uyğun olmasını, onların şəffaflığını və dəqiqliyini

təmin edən müstəqil nəzarət forması olan auditin geniş tətbiq olunması vacib şərtidir. Ümumiyyətlə bunu normal hal hesab etmək olmaz ki, Azərbaycan Respublikasının «Audit xidmətinin təşkili» haqqında qanununda belə respublikada fəaliyyət göstərən şirkət və birliklərin illik auditor yoxlamasından keçməsinə dair qayda müəyyən olunmamışdır. Həmin qanunda daxili auditin təşkili prinsipləri və onun mühüm müəssisədaxili iqtisadi nəzarət forması olduğu müəyyən olunmamışdır.

Göstərilənləri nəzərə alaraq hesab edirik ki, respublikamızda bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin əsaslı şəkildə genişlənməsi və iqtisadi islahatların həyata keçirildiyi şəraitdə iqtisadi nəzarətin və bu əsasda audit nəzarətinin hərtərəfli inkişafı və genişlənməsi çox vacib amildir.

Maliyyə nəzarətinin gələcək inkişafı, onun səmərəliliyi xeyli dərəcədə dövlətin qanunvericilik bazasının zamanın tələbinə uyğun təkmilləşdirilməsindən də bilavasitə asılıdır. Maliyyə nəzarətini tənzimləyən normativ-hüquqi baza bu nəzarəti demokratik dövlətə xas olan keyfiyyətə yeni səviyyəyə keçirməyi təmin etməlidir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, respublikada maliyyə nəzarəti sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində aparılan işlər genişlənməkdədir.

Respublikada maliyyə nəzarəti orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyəcək qanunvericilik aktına ehtiyacı nəzərə alaraq Maliyyə Nazirliyi tərəfindən «Maliyyə nəzarəti haqqında» qanun layihəsi hazırlanılmışdır ki, onun da yaxın dövrlərdə Milli Məclisin müzakirəsinə təqdim olunması gözlənilir.

«Maliyyə nəzarəti haqqında» qanun ölkədə maliyyə şəffaflığının təmin olunması, dövlət vəsaitlərinin xərclənməsi üzərində nəzarətin gücləndirilməsi ilə yanaşı maliyyə nəzarətinin tətbiqinin vahid hüquqi və metodoloji əsaslarını, habelə dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının vahid sistemini və onların qarşılıqlı əlaqəsini təmin edəcəkdir.

Onu da qeyd edək ki, bu sahədə yüksək təcrübəyə malik olan Avropa ölkələrinin təcrübəsi öyrənilərək, qanunun tətbiqi prinsipləri, işlənməsi mexanizimləri müəyyən edilmişdir. Həmçinin qanun layihəsində bütövlükdə

Avropa ölkələrinin təcrübəsinin tətbiqinin mümkünsüz olduğunu nəzərə alaraq, Azərbaycan reallıqları da nəzərə alınmışdır.

Ölkəmizdə maliyyə nəzarəti sahəsində diqqəti cəlb edən müvafiq strukturlar da formalaşdırılmışdır. Bu orqanlara misal olaraq parlament yanında Hesablama Palatasını, auditorlar palatasını, müstəqil auditor şirkətlərini və s. Göstərmək olar.

Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin təsdiq edilməsi və onun icrasına nəzarət üzrə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinə kömək etmək Hesablama Palatasının fəaliyyətinin əsasını təşkil edir.

Hesablama Palatası dövlət mülkiyyəti və pul vəsaitləri üzərində nəzarət aparır. Nəzarət bütün hüquqi şəxsləri, o cümlədən dövlət büdcədən kənar fondlarını, Azərbaycan Respublikası Milli Bankını, yerli idarəetmə orqanlarını, kommisiya banklarını, sığorta firmalarını və başqa kommersiya və qeyri - kommersiya təşkilatlarını əhatə edir.

Respublikada son dövrlərdə dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının strukturunun və fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsinə də böyük önəm verilir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında» 09 fevral 2009-cu il tarixli 48 nömrəli Fərmanı ilə Maliyyə Nazirliyinin tərkibində bir sıra yeni nəzarət strukturları, məsələn, Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi, Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti, Dövlət Borcunun İdarə Edilməsi Agentliyi, Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti və s. yaradılmışdır.

Qeyd olunan nəzarət strukturlarının yaradılmasında əsas məqsəd ildən-ildən artan dövlət büdcəsi vəsaitlərinin və dövlət borcunun idarə edilməsi, dövlət xəzinədarlığı, dövlət maliyyə, əyar, sığorta fəaliyyəti, mühasibat uçotunun təşkili və aparılması sahələrində dövlət nəzarətinin və tənzimlənməsinin müasir tələblərə uyğun təşkilinin təmin edilməsidir.

Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi dövlət büdcəsinin kassa icrasını həyata keçirən və həmin maliyyə əməliyyatlarının uçotunu aparan, büdcə xərcləri üzrə dövlətin adından büdcə təşkilatları qarşısında öhdəlikləri qəbul edən, Azərbaycan Respublikasında dövlətə məxsus maliyyə vəsaitlərinin vahid mərkəzdən idarə edilməsi,

bu vəsaitlərin daxil olması və məqsədyönlü xərclənməsi sahəsində cari nəzarəti həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanıdır.

Agentliyin fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardır: büdcə təşkilatlarının satın aldığı mallara, qəbul etdiyi iş və xidmətlərə görə qabaqcadan dövlət (büdcə) öhdəlikləri götürür və bu öhdəliklər çərçivəsində satınalmalardan yaranan kreditor borclarının ödənilməsini həyata keçirir; dövlət büdcəsinin icrasını yerinə yetirməklə büdcə gəlirlərinin büdcəyə daxil olmasını və xərclərinin vahid büdcə təsnifatına uyğun olaraq ünvanlı istifadəsini təmin edir; dövlət xəzinədarlığının inkişafını, vahid xəzinə hesabının idarə edilməsini və bu hesabdən vəsaitin silinməsinə sərəncam verilməsini təmin edir və qanunvericiliklə müəyyən olunmuş digər istiqamətlərdə fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti dövlət büdcəsinin, o cümlədən məqsədli büdcə fondlarının və büdcə təşkilatlarının büdcədən kənar vəsaitlərinin, habelə dövlət zəmanəti ilə alınmış kreditlərin məqsədli və səmərəli xərclənməsi üzərində dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirən bir qurumdur.

Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidmətinin əsas fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardır: dövlət büdcəsinin, o cümlədən məqsədli büdcə fondlarının vəsaitlərinin xərclənməsi, habelə büdcə təşkilatlarının büdcədən kənar əməliyyatlar üzrə vəsaitlərinin əldə edilməsi və xərclənməsi üzərində dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirir; dövlət zəmanəti ilə alınmış və dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına verilmiş kreditlərin xərclənməsi üzərində dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirir; Azərbaycan Respublikasında dövlət maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsi işinə metodiki rəhbərlik edir, bu sahədə mövcud olan nöqsanları və neqativ halları doğuran səbəblərin aradan qaldırılması məqsədilə mütəmadi tədbirlər həyata keçirir; qanunvericiliklə müəyyən olunmuş digər istiqamətlərdə fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Borcunun İdarə Edilməsi Agentliyi isə qanunvericiliyə uyğun olaraq dövlət borc almalarının həyata keçirilməsini təmin edən, vahid xəzinə hesabında olan vəsaitin qalığını (sərbəst qalığı) və dövlət büdcəsinin Təminat Fondunun vəsaitlərini idarə etməyə verən və ya idarə edən, dövlət qiymətli kağızlarının emissiyasını həyata keçirən, dövlət borcunun, dövlət

zəmanətlərinin və xarici dövlətlərin Azərbaycan Respublikasına olan borcunun reyestrini aparmaq üçün yaradılmışdır.

Dövlət Borcunun İdarə Edilməsi Agentliyinin əsas vəzifələri kimi aşağıdakılar müəyyən olunmuşdur:

- hər il növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsinin və icmal büdcənin layihələri və sonrakı üç il üçün icmal büdcənin göstəriciləri hazırlanarkən Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici borclanmasının (il ərzində götürülə biləcək dövlət borcunun, o cümlədən dövlət istiqrazlarının emissiyası hesabına cəlb ediləcək vəsaitlərin məbləği) və büdcə ili ərzində veriləcək dövlət zəmanətləri üzrə məbləğin yuxarı həddinə dair təkliflərini hazırlayıb Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinə təqdim etmək;

- dövlət borcu üzrə əsas məbləğin və faizlərin ödənilməsi üzrə xərclərin müvafiq ilin dövlət büdcəsi haqqında qanunda nəzərdə tutulması üçün təkliflər vermək;

- borc öhdəliklərinin şərtlərini və maliyyə bazarından maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsi imkanlarını qiymətləndirmək;

- müəyyən olunmuş qaydada Azərbaycan Respublikasında dövlət qiymətli kağızlarının emissiyası, tədavülü və ödənilməsi şərtləri və onların çapı ilə bağlı xərclər barədə təkliflər vermək və onun həyata keçirilməsini təmin etmək;

- dövlət borcunun idarə olunması məqsədilə qanunvericilikdə müəyyən edilmiş tədbirləri görmək;

- dövlət borcuna və dövlət zəmanəti üzrə yaranmış borca xidmət göstərilməsini və dövlət borcunun vaxtında qaytarılmasını təmin edən tədbirləri görmək;

- dövlət borcunun və ya dövlət zəmanəti üzrə alınmış borcun təyinatı üzrə məqsədyönlü və səmərəli istifadəsinə nəzarət etmək;

- borc öhdəliyi ilə əlaqədar yaranmış problemlərin aradan qaldırılması barədə Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinə təkliflər vermək;

- müvafiq dövlət orqanları ilə birlikdə qiymətli kağızlar bazarının inkişafı üçün təkliflərin hazırlanmasında iştirak etmək;

- dövlət büdcəsinin vahid xəzinə hesabında olan vəsait qalığını (sərbəst qalığı) və Təminat Fondunun vəsaitini müəyyən edilmiş qaydada idarə etmək və ya valyuta

vəsaitlərinin idarə edilməsində geniş təcrübəyə malik olan yüksək reytingli qurumlara idarəyə vermək;

- dövlət qiymətli kağızlar bazarının inkişaf etdirilməsi, pul və fiskal siyasətin koordinasiyasının gücləndirilməsi istiqamətində Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinə təkliflər vermək və bu siyasətin həyata keçirilməsində iştirak etmək və s.

Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Xidməti Azərbaycan Respublikasında sığorta fəaliyyəti sahəsində dövlət tənzimləməsini və nəzarətini, sığortalıların, sığortaçıların və sığorta bazarının digər peşəkar iştirakçılarının, habelə bu sahədə dövlətin hüquq və mənafelərinin qorunmasını təmin edən bir strukturdur.

Dövlət Sığorta Xidməti öz fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq müəyyən vəzifələri həyata keçirir ki, onlar da aşağıdakılardan ibarətdir:

- respublika ərazisində fəaliyyət göstərən sığorta bazarının bütün peşəkar iştirakçılarının fəaliyyəti üzərində qanunvericiliyə uyğun olaraq nəzarəti həyata keçirmək;

-sığorta, təkrarsığorta, sığorta brokeri və sığorta agenti fəaliyyətinə lisenziya verilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi qarşısında vəsatət qaldırmaq;

- sığorta növlərinin aparılmasına icazə və könüllü sığortaların aparılması üzrə sığortaçıları tərəfindən hazırlanmış sığorta qaydalarının tətbiqinə razılıq vermək;

- Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi ilə razılaşdırılmış iş planına əsasən və qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada sığortaçılarda, təkrarsığortaçılarda və sığorta vasitəçilərində səyyar yoxlamalar aparmaq;

- qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada və hüquq-mühafizə orqanlarının müraciətlərinə əsasən sığortaçıların, təkrarsığortaçıların və sığorta vasitəçilərinin fəaliyyətini yoxlamaq;

- xidmətin işçiləri tərəfindən aparılan yoxlamalar zamanı cinayət xarakterli faktlar aşkar edildikdə sənədlərin hüquq-mühafizə orqanlarına göndərilməsini təmin etmək;

- yoxlamaların nəticələrinin müzakirə edilməsini və rəsmiləşdirilməsini Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada həyata keçirmək;

- sığortaçılar və sığorta vasitəçiləri tərəfindən təqdim olunan müvafiq hesabatların siyahısını, formalarını və təqdim olunması müddətlərini müəyyənləşdirmək, belə hesabatları almaq və təhlil etmək;

- sığortaçıların və təkrarsığortaçıların maliyyə sabitliyinə və ödəmə qabiliyyətinə, o cümlədən onların qanunvericiliklə müəyyən edilmiş normativlərə əməl etmələrinə nəzarət etmək;

- sığortaçıların və müvafiq sığorta vasitəçilərinin rəhbər işçilərinin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş tələblərə uyğunluğuna nəzarət etmək və sair.

Bununla bərabər, bunlar heç də maliyyə nəzarəti sistemində bütün zəruri tədbirlərin görülməsini ifadə etmir və bu istiqamətdə müəyyən digər tədbirlərin görülməsi də məqsədəuyğun olardı:

- maliyyə nəzarətinin normativ-hüquqi bazasının mövcud reallıqlara uyğun təkmilləşdirilməsi,

- maliyyə nəzarəti sahəsində informasiya texnologiyalarının tətbiqinin genişləndirilməsi,

- müxtəlif nəzarət orqanları tərəfindən aparılan yoxlamaların təkrarlanmasının qarşısının alınması,

- maliyyə nəzarəti zamanı əmlak vergisinin hesablanması və ödənilməsinin düzgünlüyü yoxlanıldığı zaman inventarizasiyanın aparılması;

- elektron qaydada audit aparılan zaman sənədlərin müəyyən edilmiş müddətdə təqdim edilməməsinə, bilərəkdən təhrif olunmuş formada təqdim edilməsinə və sənədlərin qanunla müəyyən edilmiş müddətdə saxlanılmamasına və Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada vəsaitin dondurulması haqqında vergi orqanının sərəncamının icra edilməməsinə görə maliyyə sanksiyasının tətbiqi;

- maliyyə nəzarəti aparılarkən elektron fayl formasında sənədlərin tələb edilməsi;

- yoxlamalarının keyfiyyət göstəricilərinin artırılması və yoxlamaların sayının azaldılması,
- aparılan yoxlamalar zamanı qanunvericiliyin tələblərinə riayət edilməsi və mənfi hallara qarşı ciddi nəzarət mexanizmlərinin tətbiqi,
- “Auditor xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunundakı boşluqların aradan qaldırılması, əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və yenidən təkmilləşdirilməsi;
- Ölkədə audit xidmətinin təkmilləşdirilməsi, inkişafı üçün bütün növ təsərrüfat subyektlərinin geniş şəkildə məlumatlandırılması;
- Beynəlxalq standartlara uyğun audit aparılmasında səriştəsi olan yerli auditor və auditor təşkilatlarının sayının artırılması;
- Audit yoxlamalarının keyfiyyətinin artırılması istiqamətində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- Auditor xidmətinin bazarında şəffaf rəqabətinin olmasını və haqsız rəqabət hallarının aradan qaldırılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- Məcburu audiddən yayınmaya qarşı inzibati məsuliyyətin və sanksiyaların tətbiqi ilə bağlı mexanizmlərin müəyyən edilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- Auditin əhəmiyyəti haqqında təlimatların hazırlanması, görüşlərin keçirilməsi və audit istifadəçilərinin məlumatlandırılması və s.

Beləliklə, respublikamızda maliyyə nəzarətinin tədqiqi göstərir ki, maliyyə nəzarəti sisteminin müasir dövrün tələblərinə uyğun təşkili və təkmilləşdirilməsi olduqca vacibdir. Bu məqsədlə ilk növbədə maliyyə nəzarətinin müasir formalarının təşkili və fəaliyyətinin təmin edilməsi, nəzarət sisteminin koordinasiyası, onun təsirinin artırılması təmin edilməlidir.

Eyni zamanda ölkədə maliyyə nəzarətinin bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğunlaşdırılması, maliyyə nəzarətinin ağırlıq mərkəzinin dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşmasına və xərclərin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə, maliyyə nəzarətinin korrupsiya alətinə çevirən əngəllərdən azad edilməsinə, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına yönəldilməsinə də xüsusi fikir verilməlidir.

Iqtisadi islahatların yeni mərhələsinə qədəm qoymuş Azərbaycanda dövlət maliyyə nəzarətinin beynəlxalq tələblər səviyyəsində qurulması nəticə etibarilə dövlətin maliyyə siyasətinin müvəfəqiyyətlə reallaşdırılmasına, maliyyə vəsaitlərinin vaxtında dövlət fondlarına daxil olmasına, habelə dövlət vəsaitlərindən məqsədyönlü istifadəyə gətirəcək bu işə öz növbəsində sosial və iqtisadi dirçəlişə imkan verəcəkdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə nəzarətinin rolu artmaqdadır. Çünki inzibati-amirlik iqtisadi sistemindən fərqli olaraq, demokratik idarəçilik prinsiplərinə əsaslanan bazar iqtisadiyyatı sistemində dövlətin iqtisadi funksiyaları xeyli məhdudlaşmış və dövlət iqtisadiyyata sərbəstlik vermişdir. Lakin bu sərbəstliyin verilməsi heç də nəticə etibarilə özbaşınalığa və zərərlərə gətirib çıxarmamalıdır.

Ona görə də yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində dövlətin iqtisadiyyata güclü müdaxilə mexanizminin deyil, nəzarət mexanizminin əhəmiyyəti artır. Bu nəzarət isə bazar iqtisadiyyatı şəraitində əsas etibarilə maliyyə vasitəsilə həyata keçirilir.

Maliyyə nəzarəti maliyyənin nəzarət funksiyasının təzahür və ya reallaşdırılma forması kimi çıxış edir. Bu reallaşdırma maliyyə nəzarətinin məqsədlərini, mahiyyətini müəyyən edir. Onu da qeyd edək ki, nəzarətin məzmunu və istiqamətləri cəmiyyətin məhsuldar qüvvələrinin və istehsal münasibətlərinin inkişafından asılı olaraq dəyişə bilər.

Maliyyə nəzarəti iqtisadiyyatda milli məhsulun natural və dəyər göstəriciləri tarazlığındakı pozuntuları, makro və mikro iqtisadi tənzimləmə proseslərində bu və ya digər uyğunsuzluqları aşkara çıxarmaq üçün bir alət kimi istifadə olunur.

Maliyyə nəzarəti bütün iqtisadi prosesləri əhatə edir və bir sıra xüsusiyyətlərə malik olur. Ona görə də maliyyə nəzarətinin bu iqtisadi proseslər üzərindəki fəaliyyətini bütöv halda öyrənmək çox çətindir və maliyyə nəzarətini daha aydın başa düşmək üçün təsnifləşdirmə aparılır.

Maliyyə nəzarəti müxtəlif əlamətlərə görə təsnifləşdirilir və formalar seçilir. Məsələn mülkiyyət formalarına əsasən, həyata keçirilmə vaxtına görə və sairə.

Maliyyə nəzarəti həyata keçirilmə zamanından asılı olaraq aşağıdakı növlərə ayrılır: ilkin maliyyə nəzarəti, cari maliyyə nəzarəti və sonradan maliyyə nəzarəti.

Maliyyə nəzarəti həyata keçirildiyi obyektədən asılı olaraq isə dövlət, ictimai, təsərrüfatdaxili və müstəqil (auditor) maliyyə nəzarəti kimi fərqləndirilir.

Dövlət maliyyə nəzarətinin bilavasitə məqsədi dövlətin fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin etməkdir. Dövlət məhz maliyyə nəzarətinin köməyi ilə

planlaşdırılmış bütün vəsaitlərin vaxtında dövlət fondlarına daxil olmasına, habelə dövlət vəsaitlərindən məqsədyönlü istifadəyə nəzarət edir.

Ümumdövlət maliyyə nəzarəti maliyyə nəzarətinin əsas forması olmaqla əsasən respublikanın qanunverici və icra orqanları, maliyyə və vergi orqanları, xəzinə sistemi, mərkəzi banklar və digər təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilir. Bu subyektlərdən xəzinə və vergi qurumları çox mühüm rol oynayır.

Dövlət maliyyə nəzarəti həmçinin ayrı-ayrı nazirlik və komitələrin nəzarət – təftiş idarələri, baş mühasibatlığı və maliyyə idarələri vasitəsilə də həyata keçirilir.

Dövlət maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsində Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatasının xüsusi yeri vardır.

Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin təsdiq edilməsi və onun icrasına nəzarət üzrə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinə kömək etmək Hesablama Palatasının fəaliyyətinin əsasını təşkil edir.

Hesablama Palatası dövlət mülkiyyəti və pul vəsaitləri üzərində nəzarət aparır. Nəzarət bütün hüquqi şəxsləri, o cümlədən dövlət büdcədən kənar fondlarını, Azərbaycan Respublikası Milli Bankını, yerli idarəetmə orqanlarını, kommersiya banklarını, sığorta firmalarını və başqa kommersiya və qeyri - kommersiya təşkilatlarını əhatə edir.

Dövlət maliyyə nəzarəti maliyyə fəaliyyətinin sferalarına görə büdcə nəzarətinə, vergi nəzarətinə, valyuta nəzarətinə, kredit nəzarətinə, sığorta nəzarətinə və investisiya nəzarətinə ayrılır.

Büdcə vəsaitlərinin səfərbər edilməsi və istifadə olunması üzərində nəzarət əsasən maliyyə orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Ona görə də maliyyə nəzarətinin bu növü büdcə nəzarəti adlanır.

Büdcə nəzarəti iqtisadiyyatın inkişafına və dövlət büdcəsinə daxil olan vəsaitlərin maksimum artırılmasına və optimal maliyyə-büdcə siyasətinin işlənilməsinə şərait yaradır.

Büdcə nəzarəti – hüquqi normalarda müəyyən edilmiş ictimai orqanlar tərəfindən həyata keçirilən nəzarət tədbirləri sistemidir. Bu tədbirlər Azərbaycan

Respublikasında həyata keçirilən büdcə fəaliyyətinin qanuniliyini və məqsədəuyğunluğunu yoxlamağa istiqamətlənir.

Büdcə nəzarətinin subyektləri qismində aşağıdakı orqanlar çıxış edirlər:

- Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti,
- Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi,
- Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası,
- Baş sərəncamçı və büdcə vəsaitlərinin sərəncamçıları və s.

Vergi nəzarəti – hüquqi normalarla müəyyən edilən, dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilən nəzarət tədbirləri sistemidir. Bu tədbirlər vergi qanunvericiliyinin tam və vaxtlı-vaxtında yerinə yetirilməsinin təmin olunmasına və yoxlanılmasına istiqamətlənir.

Vergi nəzarətinin məqsədlərini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

- Vergi pozuntularının və vergi cinayətlərinin aşkarlanması;
- Gələcəkdə onların baş verməsinin qarşısının alınması;
- Vergi məsuliyyətinin baş verməsinin qaçılmazlığının təmin olunması.

Azərbaycan Respublikasında vergi nəzarətinin forma və üsulları Azərbaycan Respublikasının «Vergi Məcəlləsi» ilə müəyyən edilir.

Artıq qeyd olunduğu kimi, vergi nəzarətinin əsas məqsədi vergidən yayınma hallarının qarşısının alınmasıdır. Çünki vergidən yayınma halları ölkə iqtisadiyyatına ciddi mənfi təsir göstərir. Belə ki, bir tərəfdən dövlət büdcəsi lazım olan maliyyə vəsaitlərindən məhrum olursa, digər tərəfdən də rəqabətin əsas prinsipləri pozulur.

Dünya təcrübəsindən də məlumdur ki, ölkədə işgüzar fəallıq artdıqca, vergidən yayınma halları və vergi hüquqpozmaları da çoxalır. Qanunvericiliyin və vergi inzibatçılığının müntəzəm təkmilləşdirilməsinə baxmayaraq, vergi ödəyiciləri tərəfindən vergidən yayınma metodları və formaları daim dəyişir. Bu isə öz növbəsində daha ciddi nəzarət mexanizmlərinin tətbiqini zəruri edir.

Respublika iqtisadiyyatında gedən inkişaf prosesləri vergi qanunvericiliyində də müəyyən dəyişikliklər edilməsi zərurətini yaradır. Cari ildə Vergi Məcəlləsinə

edilən dəyişikliklərin dörd istiqamətindən biri məhz vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsini (vergi ödəyicilərinin hüquqlarının müdafiəsi, vergi ödəyicilərinin mənafeələrinin qorunması, vergi inzibatçılığının və vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsini) əhatə edir. Vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklər aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- *vergi ödəyicisinin filialı, nümayəndəliyi və digər təsərrüfat subyektlərinin olduğu ünvan üzrə uçota alınması;*

- *əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin müvafiq dövlət orqanı tərəfindən verilmiş sənəd əsasında vergi orqanlarında uçota alınması;*

- *cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması məqsədi ilə kommersiya sirri hesab olunan məlumatların maliyyə monitorinqi orqanına verilməsi;*

- *vergi ödəyicisində əmlak vergisinin hesablanması və ödənilməsinin düzgünlüyü yoxlanıldığı zaman inventarizasiyanın aparılması;*

- *vergi orqanının əsaslandırılmış qərarına əsasən növbəti və növbədənkənar səyyar vergi yoxlamalarının 9 aydan çox olmayan müddətdə dayandırılması (təxirə salınması) halları;*

- *elektron fayl formasında sənədlərin tələb edilməsi;*

- *elektron qaydada audit aparılan zaman sənədlərin müəyyən edilmiş müddətdə təqdim edilməməsinə, bilərəkdən təhrif olunmuş formada təqdim edilməsinə və sənədlərin qanunla müəyyən edilmiş müddətdə saxlanılmamasına və Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada vəsaitin dondurulması haqqında vergi orqanının sərəncamının icra edilməməsinə görə maliyyə sanksiyasının tətbiqi;*

- *büdcə təşkilatlarının avtomobil nəqliyyatı vasitələrinin yol vergisinə cəlb edilməsi.*

Beləliklə, respublikamızda maliyyə nəzarətinin tədqiqi göstərir ki, maliyyə nəzarəti sisteminin müasir dövrün tələblərinə uyğun təşkili və təkmilləşdirilməsi olduqca vacibdir. Bu məqsədlə ilk növbədə maliyyə nəzarətinin müasir

formalarının təşkili və fəaliyyətinin təmin edilməsi, nəzarət sisteminin koordinasiyası, onun təsirinin artırılması təmin edilməlidir.

Eyni zamanda ölkədə maliyyə nəzarətinin bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğunlaşdırılması, maliyyə nəzarətinin ağırlıq mərkəzinin dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşmasına və xərclərin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə, maliyyə nəzarətinin korrupsiya alətinə çevirən əngəllərdən azad edilməsinə, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına yönəldilməsinə də xüsusi fikir verilməlidir.

Maliyyə nəzarətinin gələcək inkişafı, onun səmərəliliyi xeyli dərəcədə dövlətin qanunvericilik bazasının zamanın tələbinə uyğun təkmilləşdirilməsindən də bilavasitə asılıdır. Maliyyə nəzarətini tənzimləyən normativ-hüquqi baza bu nəzarəti demokratik dövlətə xas olan keyfiyyətə yeni səviyyəyə keçirməyi təmin etməlidir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, respublikada maliyyə nəzarəti sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində aparılan işlər genişlənməkdədir. Respublikada maliyyə nəzarəti orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyəcək qanunvericilik aktına ehtiyacı nəzərə alaraq Maliyyə Nazirliyi tərəfindən «Maliyyə nəzarəti haqqında» qanun layihəsi hazırlanılmışdır ki, onun da yaxın dövrlərdə Milli Məclisin müzakirəsinə təqdim olunması gözlənilir.

Qeyd olunan qanun ölkədə maliyyə şəffaflığının təmin olunması, dövlət vəsaitlərinin xərclənməsi üzərində nəzarətin gücləndirilməsi ilə yanaşı maliyyə nəzarətinin tətbiqinin vahid hüquqi və metodoloji əsaslarını, habelə dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının vahid sistemini və onların qarşılıqlı əlaqəsini təmin edəcəkdir.

Respublikada son dövrlərdə dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının strukturunun və fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsinə də böyük önəm verilir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında» 09 fevral 2009-cu il tarixli 48 nömrəli Fərmanı ilə Maliyyə Nazirliyinin tərkibində bir sıra yeni nəzarət strukturları, məsələn, Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi, Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti, Dövlət Borcunun İdarə Edilməsi Agentliyi, Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti və s. yaradılmışdır.

Iqtisadi islahatların yeni mərhələsinə qədəm qoymuş Azərbaycanda maliyyə nəzarəti və audit xidmətinin beynəlxalq tələblər səviyyəsində qurulması, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi nəticə etibarilə dövlətin maliyyə siyasətinin müvəfəqiyyətlə reallaşdırılmasına, maliyyə vəsaitlərinin vaxtında dövlət fondlarına daxil olmasına, habelə dövlət vəsaitlərindən məqsədyönlü istifadəyə gətirəcək bu işə öz növbəsində sosial və iqtisadi dirçəlişə imkan verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. «Maliyyə» D. Bağırov, M. Həsənli Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti - 2011.
2. «Maliyyə» Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti - 2001.
3. S.Məmmədov «Maliyyə» Bakı - 1997.
4. «Maliyyə, pul tədavülü və kredit» Bakı - 1999.
5. «Maliyyə nəzarəti» Bəybala XankişiyeV Bakı -2002.
6. «Vergi nəzarəti» D.A.Bağırov Bakı - 2006.
7. «Təftiş və nəzarət» R.NaciyeV Bakı -1999.
8. B.A.XankişiyeV «Büdcə uçotu» Bakı - 2000.
9. Ş.Ş.Bədəlov, R.V.Məhərrəmov, F.Ə.Qurbanov «Büdcə sistemi dərslik». Bakı 2003.
- 10.A.Əliyev, A.Şəkərəliyev «Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti» Bakı-2002;
- 11.«İqtisadi nəzəriyyə Makroiqtisadiyyat-1,2» Daşkov və K nəşriyyat-ticarət korporasiyası Moskva, 2008;
12. A.F.Musayev, Y.A.KəlbieV, A.A.Hüseynov «Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti: islahatlar və nəticələr».
13. T.A.Agapova, C.Ф.Серегина «Макроэкономика» Москва 2000,
14. В.М.Галперин, П.И.Гребенников, Л.С.Тарасевич «Макроэкономика» Москва 2008,
15. М.В.Рамановский, О.В.Врублевски, Б.М.Сабанти Финансы. Учебник Москва, 2000;
16. О.И.Лаврушина «Деньги, Кредит, Банки» Москва, 1998;
17. А.М.Бабич, Л.Н.Павлова «Финансы, денежное обращение, кредит» Москва 2000;
18. Л. А.Дробзина «Финансы, денежное обращение, кредит» Москва 2006;
19. Финансы. Учебник Под ред. В.М.Родионовой Москва, 1999;
20. Финансы, деньги, кредит. Учебник Под ред. О.В.Соколовой. Москва, 2001;
21. «Основы финансового контроля» Учебник Н.Д.Бровкина.
22. А.Д.Шеремет, В.Р.Суйц «Аудит» Москва 2001.

23. «Maliyyə və uçot» jurnalı;

24. «Büdcə bələdçisi» «Ekspert», Bakı-2009;

İnternet saytları:

1. [http: /www. Nba.Az/](http://www.Nba.Az/);

2. [http: / www.azstat.org/](http://www.azstat.org/);

3. [http /www.imf.org/](http://www.imf.org/) ;

4. [http /www.taxes.gov.az/](http://www.taxes.gov.az/);

5. [http /www. minfin.ru/](http://www.minfin.ru/);

R E F E R A T

Mövzunun aktuallığı. İqtisadi və sosial inkişaf prosesləri öz-özünə tənzimləyə bilməz. Bu inkişaf prosesləri daim müxtəlif və ciddi təsirlərlə müşayiət olunur. Bunun da nəticəsində cəmiyyətin iqtisadi-sosial həyatında bir çox problemlər meydana çıxır və dövlət tərəfindən iqtisadi tənzimləmə mexanizmi fəaliyyət göstərə bilmir. Bu problemlərlə qarşılaşmamaq və hər hansı bir təsiri vaxtında zərərsizləşdirmək üçün iqtisadi nəzarət sistemi hökmən mövcud olmalıdır.

İqtisadi nəzarət sisteminin mühüm həlqələrindən biri maliyyə nəzarətidir. Maliyyə nəzarəti - xüsusi forma və üsul tətbiq etməklə təsərrüfat və idarəetmə obyektlərinin maliyyə fəaliyyətinin və onunla bağlı əməliyyatların yoxlanılması məcmusundan ibarətdir.

Maliyyə nəzarəti maliyyənin nəzarət funksiyasının təzahür və ya reallaşdırılma forması kimi çıxış edir. Bu reallaşdırma maliyyə nəzarətinin məqsədlərini, mahiyyətini müəyyən edir. Onu da qeyd edək ki, nəzarətin məzmunu və istiqamətləri cəmiyyətin məhsuldar qüvvələrinin və istehsal münasibətlərinin inkişafından asılı olaraq dəyişə bilər.

Maliyyə nəzarəti bütün iqtisadi prosesləri əhatə edir və bir sıra xüsusiyyətlərə malik olur. Ona görə də maliyyə nəzarətinin bu iqtisadi proseslər üzərindəki fəaliyyətini bütöv halda öyrənmək çox çətindir və maliyyə nəzarətini daha aydın başa düşmək üçün təsnifləşdirmə aparılır.

Maliyyə nəzarəti müxtəlif əlamətlərə görə təsnifləşdirilir və formalar seçilir. Məsələn mülkiyyət formalarına əsasən, həyata keçirilmə vaxtına görə və sairə.

Maliyyə nəzarəti həyata keçirilmə zamanından asılı olaraq aşağıdakı növlərə ayrılır: ilkin maliyyə nəzarəti, cari maliyyə nəzarəti və sonradan maliyyə nəzarəti.

Maliyyə nəzarəti həyata keçirildiyi obyektədən asılı olaraq işə dövlət, ictimai, təsərrüfatdaxili və müstəqil (auditor) maliyyə nəzarəti kimi fərqləndirilir.

Dövlət maliyyə nəzarətinin bilavasitə məqsədi dövlətin fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin etməkdir. Dövlət məhz maliyyə nəzarətinin köməyi ilə planlaşdırılmış bütün vəsaitlərin vaxtında dövlət fondlarına daxil olmasına, habelə dövlət vəsaitlərindən məqsədyönlü istifadəyə nəzarət edir.

Ümumdövlət maliyyə nəzarəti maliyyə nəzarətinin əsas forması olmaqla əsasən respublikanın qanunverici və icra orqanları, maliyyə və vergi orqanları, xəzinə sistemi, mərkəzi banklar və digər təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilir. Bu subyektlərdən xəzinə və vergi qurumları çox mühüm rol oynayırlar.

Dövlət maliyyə nəzarəti maliyyə fəaliyyətinin sferalarına görə büdcə nəzarətinə, vergi nəzarətinə, valyuta nəzarətinə, kredit nəzarətinə, sığorta nəzarətinə və investisiya nəzarətinə ayrılır.

Büdcə vəsaitlərinin səfərbər edilməsi və istifadə olunması üzərində nəzarət əsasən maliyyə orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Ona görə də maliyyə nəzarətinin bu növü büdcə nəzarəti adlanır.

Büdcə nəzarəti iqtisadiyyatın inkişafına və dövlət büdcəsinə daxil olan vəsaitlərin maksimum artırılmasına və optimal maliyyə-büdcə siyasətinin işlənilməsinə şərait yaradır.

Vergi nəzarəti – hüquqi normalarla müəyyən edilən, dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilən nəzarət tədbirləri sistemidir. Bu tədbirlər vergi qanunvericiliyinin tam və vaxtılı-vaxtında yerinə yetirilməsinin təmin olunmasına və yoxlanılmasına istiqamətlənir.

Dünya təcrübəsindən də məlumdur ki, ölkədə işgüzar fəallıq artdıqca, vergidən yayınma halları və vergi hüquqpozmaları da çoxalır. Qanunvericiliyin və vergi inzibətçiliğinin müntəzəm təkmilləşdirilməsinə baxmayaraq, vergi ödəyiciləri tərəfindən vergidən yayınma metodları və formaları daim dəyişir. Bu isə öz növbəsində daha ciddi nəzarət mexanizmlərinin tətbiqini zəruri edir.

Məhz bu qeyd olunanlar “Dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi” mövzusunda dissertasiya işinin seçilməsinə səbəb olmuşdur.

Tədqiqatın əsas məqsədi. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət maliyyə nəzarətinin zəruriliyinin, məqsəd və vəzifələrinin öyrənilməsi, bu sahə ilə bağlı müxtəlif nəzəri yanaşmaların sistemləşdirilməsi, dövlət maliyyə nəzarəti sistemində mövcud problemlərin araşdırılması və onun effektivliyinin artırılması qarşıya bir məqsəd kimi qoyulmuşdur.

Tədqiqat işinin predmeti və obyektı. Tədqiqat işinin predmetini Azərbaycanda dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsinin nəzəri aspektləri, obyektini isə maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması və istifadəsi zamanı meydana çıxan pul - bölgü prosesi təşkil etmişdir.

Tədqiqat işinin nəzəri və metodoloji əsaslarını Azərbaycanın və digər ölkələrin bu sahə, yəni dövlət maliyyə nəzarəti haqqında elmi əsərləri, Azərbaycan Respublikasının qanunları, normativ-hüquqi aktları və s. təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Maliyyə nəzarətinin gələcək inkişafı, onun səmərəliliyi xeyli dərəcədə dövlətin qanunvericilik bazasının zamanın tələbinə uyğun təkmilləşdirilməsindən bilavasitə asılıdır. Maliyyə nəzarətini tənzimləyən normativ-hüquqi baza bu nəzarəti demokratik dövlətə xas olan keyfiyyətə yeni səviyyəyə keçirməyi təmin etməlidir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, respublikada maliyyə nəzarəti sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində aparılan işlər genişlənməkdədir. Respublikada maliyyə nəzarəti orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyəcək qanunvericilik aktına ehtiyacı nəzərə alaraq Maliyyə Nazirliyi tərəfindən «Maliyyə nəzarəti haqqında» qanun layihəsi hazırlanılmışdır ki, onun da yaxın dövrlərdə Milli Məclisin müzakirəsinə təqdim olunması gözlənilir.

Qeyd olunan qanun ölkədə maliyyə şəffaflığının təmin olunması, dövlət vəsaitlərinin xərclənməsi üzərində nəzarətin gücləndirilməsi ilə yanaşı maliyyə nəzarətinin tətbiqinin vahid hüquqi və metodoloji əsaslarını, habelə dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının vahid sistemini və onların qarşılıqlı əlaqəsini təmin edəcəkdir.

Respublikada son dövrlərdə dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının strukturunun və fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsinə də böyük önəm verilir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında» 09 fevral 2009-cu il tarixli 48 nömrəli Fərmanı ilə Maliyyə Nazirliyinin tərkibində bir sıra yeni nəzarət strukturları, məsələn, Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi, Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti, Dövlət Borcunun İdarə Edilməsi Agentliyi, Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti və s. yaradılmışdır.

Bununla bərabər, maliyyə nəzarəti sistemində aşağıdakı istiqamətlərdə müəyyən digər tədbirlərin görülməsi də məqsədəuyğun olardı:

- maliyyə nəzarətinin normativ-hüquqi bazasının mövcud reallıqlara uyğun təkmilləşdirilməsi,

- maliyyə nəzarəti sahəsində informasiya texnologiyalarının tətbiqinin genişləndirilməsi,

- müxtəlif nəzarət orqanları tərəfindən aparılan yoxlamaların təkrarlanmasının qarşısının alınması,

- yoxlamalarının keyfiyyət göstəricilərinin artırılması və yoxlamaların sayının azaldılması,

- aparılan yoxlamalar zamanı qanunvericiliyin tələblərinə riayət edilməsi və mənfi hallara qarşı ciddi nəzarət mexanizmlərinin tətbiqi və s.

Iqtisadi islahatların yeni mərhələsinə qədəm qoymuş Azərbaycanda maliyyə nəzarəti və audit xidmətinin beynəlxalq tələblər səviyyəsində qurulması, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi nəticə etibarilə dövlətin maliyyə siyasətinin müvafəqiyyətlə reallaşdırılmasına, maliyyə vəsaitlərinin vaxtında dövlət fondlarına daxil olmasına, habelə dövlət vəsaitlərindən məqsədyönlü istifadəyə gətirəcək bu işə öz növbəsində sosial və iqtisadi dirçəlişə imkan verəcəkdir.

Dissertasiya işinin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi kompüter yazısı ilə müvafiq standartlara uyğun yazılmış və 76 səhifədən ibarətdir. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflər hissələrindən ibarətdir. Burada həmçinin çoxlu sayda diaqramlardan, sxemlərdən, qrafiklər və cədvəllərdən istifadə olunmuşdur.

Giriş hissəsində mövzunun aktuallığı və onun elmi araşdırılmasının vacibliyi əsaslandırılır.

Dissertasiya işinin birinci fəslində maliyyə nəzarətinin mahiyyəti, zəruriliyi, məqsəd və vəzifələri, əsas prinsipləri, təşkilinin forma və metodları kimi məsələləri əhatə edir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslində isə dövlət maliyyə nəzarətinin zəruriliyi, əsas növləri və onu həyata keçirən orqanlardan bəhs edilir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslində dövlət maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə geniş yer verilir